

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI**

**TA'LIMDAGI ISLOHOTLAR VA
SOHAGA DOIR ME'YORIY-
HUQUQIY HUJJATLAR**

2026

**Radjabova S.F. pedagogika fanlari nomzodi,
dotsent.**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI**

Barcha yo‘nalishlar uchun

**“TA‘LIMDAGI ISLOHOTLAR VA SOHAGA DOIR
ME‘YORIY-HUQUQIY HUJJATLAR”**

moduli bo‘yicha

O‘QUV–USLUBIY MAJMUA

Modulning o'quv-uslubiy majmuasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan 2025 yil 30-dekabrda tasdiqlangan o'quv rejasi va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: **S.F. Radjabova** - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Taqrizchi: **Sh.Sh. Olimov** - pedagogika fanlari doktori, professor.

**O'quv -uslubiy majmua Buxoro davlat universiteti Ilmiy
Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2026 yil "5" fevraldagi 6-sonli bayonnoma)**

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	5
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL O‘QITISH METODLARI	10
III. NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI	12
IV. AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI	35
V. ADABIYOTLAR RO‘YXATI	46

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2024 yilgi “Pedagog maqomi to‘g‘risida”gi va 2019 yil 16 dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni, va “O‘zbekiston -30” strategiyasi, “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrda “O‘zbekistonning Yangi Taraqqiyot davrida ta’lim, tarbiya, va ilm, fan sohalarini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni hamda “Ta’lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4884-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 391-son Qarori, 2020-yil 22-dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son qarorlari va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning talablaridan kelib chiqqan holda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi kasbiy qayta tayyorlash kursining namunaviy o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan. 2020 yil 27 fevralda “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-sonli Qarorlari, 2020 yil 30 sentyabrda O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimda “O‘qituvchi va murabbiylar–yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir” nomli nutqi hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 391-son, Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u maktabgacha ta’lim tizimini muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Modulning ishchi o‘quv dasturi maktabgacha ta’lim tashkilotlari kadrlarini kasbiy dayta tayyorlash kursi “Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi” yo‘nalishining namunaviy o‘quv dasturi asosida tuzilgan bo‘lib, u maktabgacha ta’limning xukukiy-me‘yoriy xujjatlarining mazmun va mohiyatini ochib beradi.

Modulning maqsadi va vazifalari.

Modulning maqsadi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Qonunlar va qonunosti hujjatlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta‘lim tizim faoliyatini tubdan yaxshilashga qaratilgan huquqiy- me‘yoriy hujjatlar, inson va fuqarolarning, jumladan, bolalarning huquq va erkinliklarini ta‘minlab, himoya qiladigan huquqiy hujjatlarining mazmun- mohiyatini tushuntirib berishdan iborat.

Modulning vazifalari:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mazmun-mohiyati va unda kafolatlangan huquq va erkinliklar hamda fuqarolarning burchlari bilan tanishtirish;
- “Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”, “Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun, “Bolalarni ularning salomatligiga zarar keltiruvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun, O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida bolalarning huquqlarga oid qoidalarning mazmuni bilan tanishtirish;
- maktabgacha ta‘lim tizimi faoliyatini tubdan yaxshilashga qaratilgan islohotlar va amalga oshirilayotgan ishlar bo‘yicha ma‘lumot berishdan iborat.

Modul bo‘yicha tinglovchilarning bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar.

Tinglovchi:

- maktabgacha ta‘lim tizimini tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish siyosatning mazmun-mohiyati to‘g‘risida;
- Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi va undan ko‘zlangan maqsadlar haqida;
- huquqiy, g‘oyaviy-mafkuraviy jarayonlarning globallasuv sharoitida ta‘lim-tarbiya tizimi oldidagi vazifalarini ***bilishi lozim.***
- Maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtirish bo‘yicha me‘yoriy hujjatlarning mazmun-mohiyatidan o‘z faoliyatida foydalana olish;
- maktabgacha ta‘lim tizimida bolalarning huquq va erkinliklarini targ‘ib etishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini zamon talabi nuqtai nazaridan tahlil qilish;
- maktabgacha ta‘lim tizimida bolalarning huquq va erkinliklarini targ‘ib qilish bo‘yicha belgilangan vazifalarni amaliyotda ***qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim.***
- Respublikada maktabgacha ta‘lim tizimi va barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishi ekanligiga o‘z munosabatini bildira olish;
- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida maktabgacha ta‘lim tizimiga taallukdi normalaridan ta‘lim-tarbiya jarayonida foydalana olish

malakalariga ega bo'lishi lozim.

- Maktabgacha ta'limda bolalar huquqiy savodxonligini o'ttiritt jarayonida faol ishtirok etish;
- ota-onalar bilan ishlash jarayonida bolalarning huquqiy himoyalarni targ'ib qilish;
- ta'lim-tarbiya jarayonlarida yuzaga kelgan vaziyatlarga milliy ma'naviy qadriyatlar nuqtai nazaridan me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tezkor va to'g'ri xulosalar chiqara olish ***kompetensiyalariga ega bo'lishi lozim.***

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar.

Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim - tarbiya jarayonlarini tashkil etishning huquqiy - me'yoriy asoslari moduli nazariy va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Nazariy mashg'ulotlarda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, inson va fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari, erkinliklari va burchlari, bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya va maktabgacha ta'lim sohasida qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmun-mohiyatini singdirishdan iborat.

Amaliy mashg'ulotlarda O'zbekiston Respublikasidagi huquqiy-me'yoriy hujjatlar tushunchasi va turlari, maktabgacha ta'lim sohasiga oid huquqiy hujjatlar, inson va fuqarolarning huquqlari va erkinliklarining kafolatlari va ta'lim muassasalarida huquqiy tartibotni ta'minlash tushunchalari o'rgatiladi.

Mashg'ulotlarda texnik vositalardan, katta va kichik guruhlarda ishlash, ekspress-so'rovlar, «Har kim har kimga o'rgatadi», «SWOT-tahlil», Baxs- munozara, Venn diagrammasi, B.B.B. hamda «FSMU» texnologiyalari bilan ishlash va boshqa interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa bloklar bilan bog'liqligi va uzviyligi.

Modul mazmuni o'quv rejadagi «Ta'limdagi islohotlar va sohaga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar» moduli bilan uzviy bog'langan holda tarbiyachilarning kasbiy qayta tayyorgarlik darajasini va huquqiy savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi.

Mazkur modul «Umumkasbiy tayyorgarlik», «Mutaxassislik bo'yicha tayyorgarlik» va «Tanlov fani» bloklaridan avval o'rganiladi. Unda keyin o'rganiladigan bloklarning mazmuni, yo'nalishlari va huquqiy jihatlarini maktabgacha ta'limga tatbiq etish imkoniyatlarini ochib beradi.

Modulning ta'limdagi o'rni.

Tinglovchilarga O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarida maktabgacha ta’lim sohasida huquqiy ta’lim-tarbiyani amalga oshirishdek dolzarb muammolar va tizim faoliyatini tubdan yaxshilashga qaratilgan islohotlarning siyosiy hamda huquqiy asoslarini o‘rgatish bilan birga ularni amalda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish orqali ta’lim samaradorligini ta’minlashdan iborat.

**Ta’limdagi islohotlar va sohaga doir me’yoriy-huquqiy hujjatlar
Modul bo‘yicha soatlar taqsimoti.**

T/r	Fan mavzulari	Hammasi	Jumladan			Mustaqil ta’lim
			Nazariy	Amaliy	Ko‘chma mashg‘ulot	
1.	O‘rta maxsus ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan so‘nggi islohotlar.	2	2	2	-	-
2.	Ta’lim tashkilotlarida huquqbuzarliklarning oldini olish va tarbiyaviy muhitni mustahkamlash.	2	2	2		-
3.	Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari va huquqiy kafolatlari.	2	2		2	-
JAMI:		6	6	4	2	-

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI.

1- mavzu: O‘rta maxsus ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan so‘nggi islohotlar.

Reja:

1. Xalqaro tajribalar. Pedagog xodimlarga malaka toifasi hamda ustamalar berish tartiblari.
2. Pedagog xodimlardan talab qilinadigan o‘quv-me’yoriy hujjatlar. Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim sohasini isloh qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning mazmun mohiyati.

2-mavzu: Ta’lim tashkilotlarida huquqbuzarliklarning oldini olish va tarbiyaviy muhitni mustahkamlash.

Reja:

1. BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi va O‘zbekiston tajribasi. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik tushunchasi va turlari.
2. Zo‘ravonlikni aniqlash, psixologik yordam ko‘rsatish, profilaktik suhbatlar. Bolalar huquqini himoya qilish, o‘quvchilar xavfsizligini ta‘minlash.
3. Korruptsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish.

AMALIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1-mashg‘ulot: Inklyuziv ta‘limning nazariy asoslari va huquqiy kafolatlari.

Reja:

1. Inklyuziv ta‘lim konsepsiyasi, modellari va strategiyalari. Turfa xil ta‘lim oluvchilarni qo‘llab-quvvatlashni shakli, metodi va vositalari.
2. Inklyuziv ta‘limda pedagogning rolini kuchaytirish yo‘llari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtiriga qaratilgan 2020-2024 yillardagi farmonlar.

MUSTAQIL TA‘LIM MAZMUNI.

Fanga oid o‘rganilgan materiallar asosida O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta‘lim sohasiga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlari, “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya” to‘g‘risidagi Qonun, Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining ta‘lim-tarbiya jarayonidagi huquq va majburiyatlari qo‘yiladigan davlat talablari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta‘lim tizimiga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlari. Maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtirishning maqsad vazifalari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtiriga qaratilgan farmon va qarorlarining mazmun mohiyati mavzularida mustaqil ish bajariladi.

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma‘ruza mashg‘ulotlar (ma‘lumotlarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ta‘lim sohasidagi islohotlar bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);

bahs va munozaralar (maktabgacha ta‘lim tizimida huquqiy ta‘lim- tarbiyani amalga oshirishning asosli argumentlarini taqdim qilish, eshitish va muammolar echimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

O‘QITISH VOSITALARI

Doska; Markerlar; Tarqatma materiallar; Videoproyektor; Vatman qog‘ozi, slaydlar.

MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

“T-jadval”

Grafik organayzer tayanch tushunchalarni bir-biri bilan o‘zaro solishtirish, qiyoslash asosida o‘rganilayotgan mavzu yoki masalaning muayyan jihatini bir necha asosiy belgilarga ko‘ra batafsil yoritish maqsadida qo‘llaniladi. Ko‘p hollarda grafik organayzer mavzu mazmunida yoritiladigan bir necha holatlarning afzallik yoki kamchiliklarini, samaradorli yoki samarasizligini, bugungi kun va istiqbol uchun ahamiyatini taqqoslash maqsadida qo‘llaniladi.

“SWOT-tahlil” strategiyasi

Strategiya muammoning asosiy to‘rt jihatini yoritishga xizmat qiladi. Ta’lim oluvchilar mavzuning mazmuniga mos muammolarni atroflicha o‘rganishorqali mohiyatini yoritadi, ularni keltirib chiqaruvchi omillarni izlab, halqilishimkoniyatlarini topadi. Hal etishning eng samarali yo‘llarini izlash. Grafik organayzer ta’lim oluvchilarda o‘rganilayotgan mavzu yuzasidan fikrlarni mustaqil bayon etish, shaxsiy mulohazalarni dalillash (misollar bilan asoslash), bahslashish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

"Xayolparast, realist va tanqidchi" usuli

Kreativ tafakkurni shakllantiruvchi o'yinlar va fikrlash darajasini oshiruvchi ajoyib bir ta'lim metodini o'rganamiz. O'z faningizga nisbatan o'quvchilarda kuchli qiziqish uyg'otish va mavzularni yaxshiroq tushunish uchun bugungi kun bilan bog'lagan holda bir muammoli savol toping.

Muayyan muammoni uch xil pozitsiyadan - xayolparast, realist va tanqidchi nazariyasidan kelib chiqqan holda hal qilish kerak bo'lgan qiziqarli o'yin tashkil eting. O'quvchilar dastlab xayolparast obraziga kiradilar va eng g'aroyib g'oyalarni taklif qiladilar. Ikkinchisida, pragmatist bo'lishadi, muammoni hal qilish uchun aniq birlashtirilgan harakatlar rejasini tuzishadi va bir necha bor o'ylab ko'rishadi. Uchinchisida, o'quvchilar bahslashib, tanqidiy fikrlaydi va taklif qilingan g'oyalardan xatolarni topadi. Rollarni bir nechta odamlarga taqsimlash mumkin yoki ularning har birini bir o'quvchida sinab ko'rish ham mumkin. Misol uchun siz, Tarix fanidan dars berasiz. "Nima uchun insoniyat jamiyati qadimda ham, o'rta asrlarda ham va hattoki bugun ham urushlardan qutula olmayapti?" Xo'sh, ushbu muammoli savolga kimda qanday fikr bor? Bu yerda aniq bir javob yo'q, yoki to'g'ri, noto'g'ri pozitsiyasi bo'lmaydi. Muhimi o'quvchi o'z fikrini bildirar ekan, vaziyatga real va tanqidiy ko'z bilan qaraydigan mustaqil fikrga ega bo'ladi.

Ushbu misolni har qanday fanda va har qanday mavzuda qo'llashingiz mumkin. Demak, bugunoq ushbu usulni sinab ko'ring va o'quvchilaringizda mustaqil fikrlash tarzini shakllantiring.

"Oltita shlyapa" usuli

Qadrli ustozlar bugun Kreativ tafakkurni shakllantiruvchi o'yinlardan biri bo'lgan "Oltita shlyapa" usulini ko'rib chiqamiz

Ushbu texnikani o'tkazishda har xil rangdagi 6 ta bosh kiyimni 1 o'quvchining o'zi birma -bir "kiyishi" kerak.

Oq rangda - mavzudagi barcha faktlarni sinchkovlik bilan va xolis tekshirish topshirig'i bajariladi, qora rangda - kamchiliklarni topish, sariq rangda - afzalliklarni tahlil qilish, yashil rangda - bir nechta g'oyalarni berish va qizil rangda - hissiy munosabat bildirish va ko'k rangda - umumlashtirish kerak bo'ladi. Avvalo, siz butun sinfga bugungi mavzuni 15 daqiqa to'liq tushuntirasiz. Mavzuning yodda saqlab qolish kerak bo'lgan qismlarini o'quvchilar daftariga yozdirishingiz kerak. Shundan so'ng, mavzuni mustahkamlash va o'quvchilar xotirasida butunlay qolib ketishi uchun ushbu metodni qo'llaysiz. Bu texnika tinglovchida bir vaqtning o'zida bitta mavzuga har xil tomondan yondoshuv taktikasini kuchaytiradi va mantiqiy fikrlashga o'rgatadi

NAZARIY MATERIALLAR NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI.

1- mavzu: O‘rta maxsus ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan so‘nggi islohotlar.

Reja:

1. Xalqaro tajribalar. Pedagog xodimlarga malaka toifasi hamda ustamalar berish tartiblari.

2. Pedagog xodimlardan talab qilinadigan o‘quv-me‘yoriy hujjatlar. Mamlakatimizda maktabgacha ta‘lim sohasini isloh qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning mazmun mohiyati.

O‘rta maxsus ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan so‘nggi islohotlar.

O‘zbekistonda so‘nggi yillar davomida Harakatlar strategiyasi va uning mantiqiy davomi sanalmish Taraqqiyot strategiyasi doirasida, rivojlangan davlatlar kabi uzluksiz ta‘lim tizimini muntazam takomillashtirib borish, sifatli ta‘lim-tarbiya berish, malakali kadrlarni tayyorlash bo‘yicha sezilarli islohotlar amalga oshirildi.

Ushbu islohotlar uchun davlat budjetidan xarajatlar so‘nggi 6 yilda 4,3 baravarga oshirildi, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari soni 2016-yildagi 5 211 tadan 2021-yilga kelib 19 316 taga, maktablar soni 9 719 tadan 10 289 taga yetkazildi, 11 yillik majburiy maktab ta‘limi qayta tiklandi, maktab o‘qituvchilarining ish yuklamasi maqbullashtirildi va majburiy mehnatga barham berildi. Ta‘lim sohasi vakillarining oylik maoshi qariyb 4 baravarga oshirildi, OTM soni 70 tadan 191 taga yetkazildi, oliy ta‘limdan keyingi ta‘limning ikki pog‘onali tayanch doktorantura (PhD) va doktorantura (Doctor of Science) tizimi joriy etildi. Ta‘lim sohasidagi islohotlar natijasida maktabgacha ta‘lim bilan qamrov darajasi 27,7 foizdan 67 foizga, maktablardagi malakali oliy ma‘lumotli o‘qituvchilar ulushi 81,8 foizdan 87,8 foizga, yoshlarni oliy ta‘lim bilan qamrov darajasi 9 foizdan 38 foizga yetkazildi.

Sohada islohotlarni izchil davom ettirish maqsadida 2026-yilga qadar Taraqqiyot strategiyasi doirasida maktabgacha ta‘limda qamrov darajasini hozirgi 67 foizdan 80 foizga yetkazish, 7 mingdan ziyod yangi nodavlat MTTLarni tashkil etish, xalq ta‘limi tizimida qo‘shimcha 1,2 million o‘quvchi o‘rnini yaratish, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyatining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bepul ovqatlanish bo‘yicha yo‘lga qo‘yilgan ijobiy amaliyotni 2023/2024 o‘quv yilidan qolgan barcha viloyatlar va Toshkent shahri maktablarida ham joriy etish ko‘zda tutildi. Shuningdek, oliy ta‘limda qamrov darajasini 50 foizga, nodavlat OTMlar sonini kamida 50 taga yetkazish belgilab olindi.

Yuqorida keltirilgan islohotlarni yanada mustahkamlash va bardavom bo'lishini ta'minlash, konstitutsiyaviy qonunchilikda yoshlarning uzluksiz ta'lim olishga bo'lgan imkoniyatlarini mustahkamlashni taqozo etmoqda. Shuni inobatga olgan holda, yangilanayotgan Konstitutsiyada ilk marotaba bog'cha yoshidagi bolalarning ta'lim va tarbiyasi sohasidagi davlat kafolatining joriy etilishi, bolaning o'rta ta'lim olishi majburiyligi va davlat tomonidan bepul ta'minlanishi, fuqarolar davlat ta'lim tashkilotlarida tanlov asosida davlat hisobidan oliy ma'lumot olishi kabi qo'shimchalar bilan to'ldirilmoqda.

Ta'lim sohasida davlatning alohida majburiyatlari sifatida imkoniyati cheklangan bolalarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan aniq mexanizmlari nazarda tutilgan bo'lib, ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanishi haqida ijtimoiy norma kiritilmoqda.

Yuqoridagi islohotlarni amalga oshirish uchun ta'lim berish sifatiga e'tibor berish va ushbu sohada ishlashning jozibadorligini doimiy ravishda oshirish zarur. Zero, millat va xalqning rivoji, uning intellektual salohiyatini oshirish o'qituvchilar faoliyatiga bog'liq. O'qituvchi ilm-fan sirlari, ma'naviy va madaniy merosni yoshlarga yetkazishda muhim bo'g'in hisoblanadi. Demak, o'qituvchilarga o'zlarining salohiyatini to'liq namoyon etishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ularni ijtimoiy, huquqiy, moddiy qo'llab-quvvatlash darkor.

Shu bois, Konstitutsiyaga o'qituvchining jamiyatdagi maqomiga bag'ishlangan alohida modda kiritilmoqda. O'zbekistonda o'qituvchining mehnati jamiyat va davlatni rivojlantirish, sog'lom, barkamol avlodni shakllantirish hamda tarbiyalash, xalqning ma'naviy va madaniy salohiyatini saqlash hamda boyitishning asosi sifatida e'tirof etilishi mustahkamlanmoqda. Davlatning o'qituvchilar sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilishi, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qilishi nazarda tutilmoqda. O'z navbatida, mazkur yangilik mamlakatda faoliyat yuritayotgan 685 mingdan ortiq pedagogning ijtimoiy mavqeiini mustahkamlash, ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini kuchaytirish va kasbiy o'sishini ta'minlash imkoniyatini yaratadi.

Shu boisdan ham, har bir mamlakat erkin va farovon jamiyat qurishga intilar ekan, bu yo'ldagi ulug'vor maqsad va vazifalarini, avvalo o'z Konstitutsiyasida mustahkamlaydi. Bunga esa, aslo shubha yo'q. Mamlakatimizda ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, oilada farzand tug'ilganidan boshlab, voyaga yetguniga qadar uni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o'rin topishiga xizmat qiladigan yaxlit va uzluksiz tizim yaratilmoqda. 2023-yil 30-aprel kuni referendum asosida qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyada ta'lim olish huquqining yanada yorqinroq aks ettirilishi yuksak ahamiyat va ulkan ma'no-mazmun kasb etmoqda. Zero, bugungi kundagi

eng qimmat resurs hisoblanmish inson kapitalining yaratilishida ta'lim tizimining o'rni beqiyosdir.

Asosiy qonunimizda oliy ta'lim masalalariga alohida e'tibor qaratilgani e'tiborga molik. Chunki bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan dunyoda zamonaviy kasb va ko'nikmalarga ega, raqobatbardosh kadrlarni yetkazib berish uchun oliy ta'lim muassasalariga zamonaviy yondashuvni talab etardi. Ushbu chaqiriqqa javob sifatida yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda oliy ta'lim tashkilotlari qonunga muvofiq akademik erkinlik, o'zini o'zi boshqarish, tadqiqotlar o'tkazish va o'qitish erkinligi huquqiga ega ekanligi belgilandi. Bu akademik sohada, boshqaruv, ilmiy-tadqiqotlar olib borish, shuningdek o'qitish borasidagi erkinlik oliy o'quv yurtlariga bir qator imkoniyatlar eshigini ochib berdi.

Natijada qotib qolgan qoliplardan xalos bo'lgan holda zamon talablariga mos o'quv reja va o'quv dasturlarini ishlab chiqish hamda ular asosida sifatli ta'lim berish imkoniyati vujudga keldi. Talabalarga o'zlari o'qiydigan fanlarni tanlash imkoniyatini berish orqali esa oliy ta'limning jozibadorligi oshdi. Shuningdek, xalqaro nufuzli oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish tashkilotlari bilan o'zaro manfaatli hamkorlik aloqalari o'rnatish bo'yicha yangi bosqich boshlandi. Qolaversa, talabalarni ilm-fanning eng so'nggi yutuqlari bilan tanishtirish hamda ularda keng dunyoqarashni shakllantirish maqsadida akademik mobillik dasturlari yo'lga qo'yildi.

Bosh qomusimizning 1-moddasida O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy davlat sifatida e'lon qilinishi ta'lim sohasida ham o'z aksini topdi. Xususan, "Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi". Shuningdek, "Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi" mazmunidagi konstitutsiyaviy normalarni davlatning o'z fuqarolari oldidagi ulkan g'amxo'rliqi sifatida qabul qilish mumkin.

Xalqimiz kutgan islohotlarning eng muhim jihatlaridan yana biri — bu oliy ta'lim bilan ishlab chiqarish o'rtasidagi aloqadorlik integratsiyasini to'g'ri yo'lga qo'yilgani bo'ldi, desak yanglishmaymiz. Sababi hamkorliksiz yuqori malakali, zamon talabidagi kadrlar tayyorlash qiyin. Ilgari mamlakatimizdagi yirik sanoat korxonalarining buzilib ketishi natijasida hamkorlik aloqalari uzilib, ta'lim o'z yo'lida, ishlab chiqarish o'z yo'lida faoliyat yuritardi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar tufayli yurtimizda yirik va o'rta ishlab chiqarish korxonalari qad ko'tardi. Oliy ta'lim bilan ishlab chiqarish o'rtasidagi hamkorlik integratsiyasi yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda texnika oliy o'quv muassasalari talabalari nafaqat yangi texnologiyalar bilan tanishish, balki ularni boshqarish amaliyotiga ham ega bo'lmoqda. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda belgilangan yana bir muhim masalaga alohida to'xtalib o'tish joiz. Xususan, unda "Maktabgacha ta'lim va

tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir" mazmunidagi normaning mavjudligi davlatning ta'lim va tarbiya sohasidagi asosiy majburiyatlarini belgilab berdi.

Xalqaro tajribalar. Pedagog xodimlarga malaka toifasi hamda ustamalar berish tartiblari.

Vatanimiz ta'limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ulardan ko'zda tutilgan maqsad maktab faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o'quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Yangilangan ta'lim to'la ma'noda yangicha tafakkur, sog'lom fikr demakdir. Hozirgi davrda ta'limning qadr -qimmat, obro va nufuziga teng darajada uning ijrochilarida tashabbuskorlik, fidoyilik va ishbilarmonlik ham bo'lmog'i zarur. Ta'limdagi muvafaqiyat, aksariyat dadil harakat qiluvchilar tarafida bo'ladi. Dadil harakat, shijoat tufaylidir. Shijoatni esa insonga, o'zbek milliy pedagogikasining mumtoz namoyondasi Abdulla Avloniy takidlaganlaridek maktab ilm- ma'rifat baxsh eta oladi.

Qadimdan bizda bilim olish qadrlangan. Bilimdon kishilar esa el-yurt ardog'ida bo'lganlar. Shuning uchun ham bilim olish va olingan bilimni mamlakatimiz xizmati yo'lida xizmat qildirish oliy insoniylik burchimizdir. Bu vazifalarni muvafaqiyatli hal etishni muhim shartlaridan biri chet el maktabi va pedagogikasi tajribalari o'rganishdir. Xalqaro tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o'rganish orqali ta'lim tarbiyada qotib qolgan, o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo'lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimcha boy manbalarga ega bo'lamiz. Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur'atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi. Shu maqsadda butun ta'lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta'lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo'lmoqda. Umumiy o'rta ta'lim sifati ilg'or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda. Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta'lim maskanlari tashkil etildi. Ularda xalqaro tajribalar yo'lga qo'yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, Zamonaviy maktab" larni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarnng kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 foizi 2030-yilga qadar esa 50 foizini, zamonaviy maktab" larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi.

Prezidentimiz shu yil yanvar oyida Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomada maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'quv

yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarurligini takidlagan. Maktablarda moddiy-texnik ta'minotini yaxshilash, o'quv tarbiya jarayonida xalqaro zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llash bo'yicha vazifalarini belgilab berdi. Yurtimizda matematika, kimyo, fizika, va biologiya darslarining 10 foizigina amaliy mashg'ulotga ajratilgan. Rivojlantirilgan davlatlarda bu ko'rsatkich 30-50 foizni tashkil etadi. Shu bois xalq ta'limi vazirligi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligiga o'quv dasturlarida raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, aniq fanlarda amaliy mashg'ulotlar ko'lamini oshirish vazifasi qo'yildi. Bugungi kunda har qaysi xalq davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalambor uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e'tibori bu yo'ldagi say harakatlari bilan o'lchanadi.

Buning isboti sifatida xorijiy mamlakatlarda ta'lim tizimini tahlil qilib o'tamiz. Yaponiya ta'lim tizimi Yaponiya ta'limida "iqtidorli o'quvchi" tushunchasi yo'q, chunki har bir o'quvchi alohida iqtidor sohibidir. Ilg'or mamlakatlarda ichida Yaponiya ta'limi o'ziga xos yo'nalishi yetakchi o'rinni egallaydi. Jumladan, Yaponiya ta'lim tizimining tarkibi quyidagicha: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich maktab, kichik o'rta maktab, yuqori o'rta maktab, oliy ta'lim tizimlariga kiruvchi oliy o'quv yurtlari.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar bolalarni tanqidga, ya'ni o'z xulqining yomon jihatlari, maktabdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o'rgatishadi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qituvchi faqat ta'lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga tasir etadi. Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari orasida ham yuqori bo'lgan yagona davlat. Majburiy ta'lim muhiti. Ta'limning bu pog'onasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. Muhtoj oilalarning bolalariga moddiy yordam ko'rsatiladi. Yuqori o'rta maktab 10-11-12- sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limlari mavjud. Yuqori bosqich o'rta maktablarda butun o'quv jarayonida o'qituvchilar 80 ta sinov topshirishadi.

O'quvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari o'z xohishlariga ko'ra ingliz tili, texnik ta'lim va maxsus sinovlarga jalb etiladi. Universitetlariga yuqori va o'rta maktabning yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o'quvchilari qabul qilinadi. Universitetlarga qabul qilinish 2 bosqichga bo'linadi: 1-bosqich turar joyda o'tkaziladi, buning uchun yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tkaziladi. Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liqdir. Yaponiyada bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas'uliyati ayniqsa kattadir. Ular farzandlarining aqlli, dono va mehnatsevar bo'lib o'sishlari uchun oila sulolasi va davlat oldida o'zlarini ma'sul deb hisoblaydi. Yaponiyada oilaviy tarbiya xususida ko'plab metodik qo'llanmalar va tavsiyanomalar nashr etiladi, radio va televideniya orqali ko'plab pedagogik

maslahatlar berib boriladi. Yaponiya oilalaridagi uy partalari diqqatga sazovordir. U mukammal, yon tomonidan muhofazalangan qurilma bo'lib, parta ustida kitob javoni, yoritkich, soat, qalam, qog'oz, mikrokalkulyator va boshqa zaruruy ashyolar, shuningdek kerak bo'lib qolgan taqdirda ota-onalarini chaqiradigan signal tugmachalarigacha o'rnatilgan.

Buning isboti sifatida xorijiy mamlakatlarda ta'lim tizimini tahlil qilib o'tamiz. Yaponiya ta'lim tizimi Yaponiya ta'limida "iqtidorli o'quvchi" tushunchasi yo'q. chunki har bir o'quvchi alohida iqtidor sohibidir. Ilg'or mamlakatlar ichida Yaponiya ta'limi o'ziga xos yo'nalishi yetakchi o'rinni egallaydi. Jumladan, Yaponiya ta'lim tizimining tarkibi quyidagicha: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich maktab, kichik o'rta maktab, yuqori o'rta maktab, oiliy ta'lim tizimlariga kiruvchi oliy o'quv yurtlari. Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar bolalarni tanqidga, ya'ni o'z xulqining yomon jihatlari, maktabdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o'rgatishadi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qituvchi faqat ta'lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga tasir etadi.

Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari orasida ham yuqori bo'lgan yagona davlat. Majburiy ta'lim muhiti. Ta'limning bu pog'onasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. Muhtoj oilalarning bolalariga moddiy yordam ko'rsatiladi. Yuqori o'rta maktab 10-11-12-sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limlari mavjud. Yuqori bosqich o'rta maktablarda butun o'quv jarayonida o'quvchilar 80 ta sinov topshirishadi. O'quvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari o'z xohishlariga ko'ra ingliz tili, texnik ta'lim va maxsus sinovlarga jalb etiladi. Universitetlariga yuqori va o'rta maktabning yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o'quvchilari qabul qilinadi. Universitetlarga qabul qilinish 2 bosqichga bo'linadi: 1-bosqich turar joyda o'tkaziladi, buning uchun yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tkaziladi. Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liqdir. Yaponiyada bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas'uliyati ayniqsa kattadir.

Ular farzandlarining aqlli, dono va mehnatsevar bo'lib o'sishlari uchun oila sulolasi va davlat oldida o'zlarini ma'sul deb hisoblaydi. Yaponiyada oilaviy tarbiya xususida ko'plab metodik qo'llanmalar va tavsiyanomalar nashr etiladi, radio va televideniya orqali ko'plab pedagogik maslahatlar berib boriladi. Yaponiya oilalaridagi uy partalari diqqatga sazovordir. U mukammal, yon tomonidan muhofazalangan qurilma bo'lib, parta ustida kitob javoni, yoritkich, soat, qalam, qog'oz, mikrokalkulyator va boshqa zaruruy ashyolar, shuningdek kerak bo'lib qolgan taqdirda ota-onalarini chaqiradigan signal tugmachalarigacha o'rnatilgan.

Yaponiya o'rta maktablarining saviyasi AQSH o'rta maktablari saviyasidan bir muncha yuqori turadi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki yaponiyada ta'lim tizimi ham shaklan, ham mazmunan yuksak uyg'unlik kasb etgan. Ibrat olsa, o'rgansa

arziydigan jihatlari ko'p. E'tiborli yana bir tomoni – Yaponiyada faqat milliy an'analar bilan cheklanib qolmay jahondagi AQSH, Fransiya, Germaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlarning ilg'or pedagogik ish tajribalari ham ijodiy 20 o'zlashtirilgan. Bunday tajribalar Respublikamiz ta'lim tizimini yanada yuqori pog'onaga ko'tarishda qo'l kelishi shubhasiz. Amerika Qo'shma Shtatlari ta'lim tizimi: Amerikada o'rta ta'lim 12 yil bo'lib boshlang'ich o'rta va quyi maktablarga bo'linadi. Aksariyat qismi davlat maktablaridan iborat va ularda o'quvchilarning 88 foizi o'qiydi. Ta'lim muassasalarini davlat va shahar buyudjetlari moliyalashtiradi, Qo'shma shtatlarda yalpi ichki mahsulotning 7.5 foizi har yili ta'limga sarflanadi. 12 foiz o'quvchilar xususiy maktablarga boradi, ularning moddiy resurslari ota-onalar, turli mablag'lar va xayriya mablag'lari hisobidan shakllantiriladi. Mamlakatlarda ta'lim maskanlari raqamlarga ega emas, ammo ular hududlar bo'yicha yoki mashhur kishilar nomi bilan ataladi. Odatda har bir sinf xonasi televizor va kompyuterga ega. Kompyuter sinflari yuqori tezlikdagi internetga ulangan. Amerikada nusxa ko'chirish uskunalari juda ko'p joylashtirilgan.

Chunki o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga deyarli barcha vazifalar bosma shaklda beriladi. Boshlang'ich maktabda har yil sinf o'qituvchisi o'zgaradi. Boshlang'ich sinflarda matematik bilimlarning hajmi Rossiya va Angliya maktablari darajasiga nisbatan biroz yengilroq. Ko'paytirish jadvali 3-sinfdan boshlanadi. Amerika maktablaridagi o'ziga xos usullaridan biri har bir o'quvchining, Hisobot kartasi" yuritilishidir. Unda o'quvchi 10 xil xatti -harakati bo'yicha baholanadi. Otaonalar ushbu karta bilan tanishib borar ekan, farzandlariga oqsayotgan tomonlarini aniqlab, uni tuzatishga harakat qilishadi. Amerika pedagoglari haftasiga bir marta 1-3-sinf o'quvchilari uchun "Sevimli o'yinchoq" metodini qo'llashadi. Bu metodda bolalar o'yinchog'ini tariflaydi. Mazkur metodni qo'llashdan maqsad bolani uyatchanlikdan xalos bo'lishga, sinfdoshlari orasida erkin gapirishga o'rgatishdir. Amerikada ta'limni haddan ziyod demokratlashuvi talabalar bilimining puxtaligini tekshirish va nazorat qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli boy moddiy baza va tajribaga ega bo'lgan davlatda butunlay savodsiz bo'lgan bolalar ham topiladi.

AQSH da ta'lim tizimining maqbul tomonlarining ijobiy qo'llanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Germaniya ta'lim tizimi: Germaniya jahon ma'rifat va madaniyat o'choqlaridan biri. Ushbu davlatda har bir fuqaro o'z shaxsini erkin rivojlantirish, o'z iqtidori moyilligi va qobiliyatiga qarab maktab, o'qish joyi va kasb tanlash huquqiga ega. Maktab ta'lim tizimi boshlang'ich va o'rta ta'lim muassalaridan iborat. Barcha davlat maktablarida o'qish bepul. Germaniyada maktab ta'limi quyidagi maktab tiplariga bo'linadi: boshlang'ich maktab; yo'nalish maktablari; asosiy maktab; real maktab; gimnaziya; umumiy maktab; maxsus maktab. Boshlang'ich maktab ta'lim tizimining poydevori hisoblanadi. Boshlang'ich maktabdan so'ng o'quvchilar yo'nalish maktabga o'tishadi. Asosiy

yoki to'liq xalq maktabi boshlang'ich maktabni bitirib, real maktab yoki gimnaziyaga bormagan barcha o'quvchilar uchun majburiydir. Asosiy maktab o'qituvchilari o'zlarini 21 o'qituvchi emas, ijtimoiy pedagog, deb his qiladi. Lekin asosiy maktabdagi o'quvchilar yomon o'zlashtirishga qaramasdan kasbiy ta'lim olishiga majbur bo'lishadi. Real maktablar ikkinchi bosqichga qarashli bo'lib, odatda 5-10-sinflarni o'z ichiga oladi. Real maktab yuqori darajali kengaytirilgan umumiy ta'lim beradi va o'quvchilarni mustaqil fikrlash, mas'uliyat hissi, insonlarga rahbarlik qilish ko'nikmalariga yuqori talab qo'yadigan kasb egalari bo'lishi uchun kasbiy ta'lim kurslariga tayyorlaydi. Germaniya ta'limi o'ziga xos yo'nalishga juda murakkab tizimga ega. Germaniya davlatida taraqqiy etgan davlatlar orasidan o'rin olishda o'zini oqlab kelayotgan ta'lim tizimi mavjud.

Fransiya ta'lim tiizimi: Fransiyada ta'lim sifati ta'lim, sport va tadqiqotlar bo'yicha bosh inspeksiya tomonidan nazorat qilinadi. Ushbu bosh inspeksiya 4 ta vazirlik uchun faoliyat ko'rsatadi. Bosh inspeksiya 4 ta vazifani bajaradi:

1. Qo'llab-quvvatlash - ta'lim, fan, sport, madaniyat boshqaruv idoralarini oliy ta'lim rektoratlarini.

2. Ekspertiza qilish - vazirliklar, idoralar, shartnomalar, rahbarlar faoliyati, xizmatlar, tuzilmalar va boshqalar.

3. Baholash - tashkilotlar, muassasalar, tuzilmalar, ijtimoiy siyosiy ahvol, kadrlar.

4. Nazorat qilish - tashkilotlar, muassasalar, xizmatlar va kadrlar.

Bosh inspeksiyada to'planadigan tajribalarning xilma-xilligi, bolalar bog'chasidan doktoranturaga qadar davlat siyosatini muvofiqlashtirish imkonini beradi. Bu esa ta'lim, fan va yoshlarni rivojlantirishga, o'quvchilarni sport, jamiyat hayoti va jamoat o'qishiga jalb etishga ta'sir qiladi. Fransiya ta'lim tizimiga ko'ra bola 6-7 yoshida tayyorlov sinfga boradi, keyin shu maktabda 4 yil boshlang'ich sinfda o'qiydi. Bu boshlang'ich sinflar odatda alohida boshlang'ich maktab sifatida faoliyat ko'rsatadi hamda ularning inspeksiyasi ham, alohida bo'ladi. Keyingi bosqich o'rta ta'lim kollej deb ataladi. U yerda bola 4 yil o'qiydi va yakunida to'liqsiz maktab bitiruvchisi deb hujjat beradi. Keyingi 3 yil davomida turli yo'nalishdagi litseylarda o'qiydi hamda yakunida bakalavr imtixonini topshirib uning natijasiga qarab OTM larga qabul qilinadi. O'qituvchilarni ishdan olishni maktab direktori amalga oshirmaydi. Yaxshi ishlamaydigan o'qituvchilarni direktor tavsiyasiga muvofiq ta'lim inspeksiyasi tomonidan taftish qilinadi. Uning intizomi, o'qituvchilik faoliyati, bolalar, ota-onalar o'rtasidagi obro'si diqqat bilan o'rganiladi va tegishli chora ko'riladi. Maktab o'qituvchilariga qo'yilgan talab Fransiyada o'ta yuqori. Ayniqsa boshlang'ich maktablarda o'qituvchi o'z kasbining ustasi, ajoyib notiq, san'atkor, musiqachi, sportchi, tashkilotchi, namunali xulq egasi bo'lmog'i lozim. Fransiya ta'lim tizimlarida maktabdan va sinfdan tashqari muassasalari ko'zda tutilmagan. Biroq maktablarda, litseylarda turli to'garaklar mavjud.

O'zbekiston Respublikasi vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish ta'lim inspeksiyasi tashkil qilinganiga endigina 2 yildan oshdi. O'tgan davr mobaynida inspeksiyaga yuklatilgan vazifalar bajarish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni yurtimiz ta'lim sifatini baholash ishlarini joriy etish bo'yicha maqsadli ishlar olib borilmoqda. Biz ayni damda chet el pedagogikasidagi ilg'or jihatlarini o'zashtirish, yangi- yangi o'quv predmetlarini ta'lim tarkibiga kiritish bilan jahondagi eng ilg'or pedagogikalarinig biriga aylantirish.

O'zbekiston 2021-yilda PISA va PIRLS xalqaro baholash tizimida ishtirok etishi rejalashtirilgan. Bu sinovga barcha tayyorgarlik ko'rish kerak. Ya'ni bu yilgi 3-sinf o'quvchilarimiz 2021-yilda 4-sinf bo'ladi. Bu o'quvchilarni mazkur jarayonga tayyorlash uchun xalqaro baholash tizimida ishtirok etib kelayotgan rivojlangan davlatlarning xalqaro tajribalari bilan o'rtoqlashishga to'g'ri keladi.

**Pedagog xodimlardan talab qilinadigan o'quv-me'yoriy hujjatlar.
Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasini isloh qilish bo'yicha
amalg oshirilayotgan ishlarning mazmun mohiyati.**

So'nggi paytlarda ba'zi ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda o'qituvchilarning ish hujjatlari ko'pligi, hisobotlar to'ldirish ularning asosiy vaqtini egallayotgani va natijada o'qituvchi darsga puxta tayyorgarlik ko'ra olmayotgani to'g'risidagi asossiz fikr mulohazalar e'lon qilinmoqda.

Holbuki, Xalq ta'limi vazirligi pedagoglarni turli qog'ozbozlikdan xalos etish va ularning asosiy ish faoliyatini o'quvchilar bilan ijodiy ishlashga qaratmoqda. Xalq ta'limi hamda Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirliklarining 2010-yil 27-maydagi 125-sonli qo'shma buyruqlariga asosan o'qituvchi tomonidan 6ta ish hujjatlari yuritiladi. Yillik ish rejasi. Yil boshida bir marta tuziladi va direktor tomonidan tasdiqlanadi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 21-dekabrda 275-sonli qaroriga muvofiq, o'qituvchining yillik ish yuklamasi soatlarining nimalarga, qanday hajmda oyma-oy sarflanishini o'quv yili boshida vazirlik tomonidan berilgan namuna asosida rejalashtirib olinadi. Rejadagi soatlar asosan darsga tayyorgarlik ko'rish, daftar tekshirish, sinf jurnalini to'ldirish, dars kuzatish va o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar (haftasiga 2 soatdan yil davomida 68 soat) olib borish ko'zda tutilgan.

Taqvim, mavzu, reja. Yil boshida bir marta tuziladi va direktor tomonidan tasdiqlanadi Ushbu reja o'quvchilarga yil davomida ma'lum bir fan bo'yicha o'tiladigan mavzularni oldindan belgilab olish uchun tuziladi. Qolaversa ushbu taqvim mavzu rejasi vazirlik tomonidan berilgan namunaviy taqvim mavzu reja asosida bir o'quv yili uchun bir marta tuziladi.

Dars konspekti daftari. O'qituvchi tomonidan taqvim mavzu rejasiga muvofiq darsga kirishdan oldin (hafta boshlanishida, haftada bir marta bo'lishi ham mumkin) o'tiladigan mavzu yuzasidan o'qituvchi tomonidan 45 daqiqalik darsni qanday olib borishi, nimalar haqida gapirishi, qanday pedagogik texnologiyalar, o'yinlardan

foydalanishi, nima topshiriqlar berishi qisqa tezis shaklida yoziladi. Bu reja parallel sinflar uchun bir marta yoziladi va maktabning o'quv ishlari bo'yicha direktori tomonidan vizual ko'rib chiqilib imzolanadi. Sinf jurnali.

Mazkur hujjat o'quvchiga Davlat ta'lim standartlariga muvofiq qanday mavzularda dars o'tilganligini, o'quvchilar davomatini qayd qilish va o'quvchilarning o'tilgan mavzular bo'yicha bilimlarini baholab borish uchun zarur. Dars kuzatish daftari. Bu o'qituvchilarning o'z hamkasblari bilan o'zaro dars kuzatishlarini qayd etib borish daftari bo'lib, darsni kuzatish jarayonida to'ldiriladi. O'qituvchi kasbdoshining darsini kuzatish orqali uning yutuqlarini o'rganadi, o'zining faoliyatida qo'llaydi yoki darsning kamchiliklarini hamkasbiga bayon qilish orqali uning bartaraf etilishiga hissa qo'shadi. Har bir o'qituvchiga bir haftada atigi bir soat (45 daqiqa) dars kuzatishi belgilangan. Tarbiyaviy ishlar rejasi (sinf rahbarlari uchun) Barcha o'qituvchilar bir xil lavozimda ishlamaydi.

Ayrim o'qituvchilarga sinf rahbarligi yuklatilgan bo'lib, ushbu lavozim uchun ularga asosiy oylik maoshlaridan tashqari eng kam oylik ish haqining bir barobari miqdorida qo'shimcha haq to'lanadi. Tarbiyaviy ishlar rejasi Respublika ta'lim markazi tomonidan berilgan namunaviy tavsiyalar asosida yil boshida ishlab chiqiladi. Sinf rahbari bitta daftarda sinfidagi o'quvchilar haqida ma'lumotlarni, ular bilan olib borilgan suhbatlarni, ota-onalar yig'ilishlarini qayd qilib boradi.

Direktor jamg'armasidan ustama olish uchun o'qituvchi hujjatlar to'plashi, hisobotlar topshirishi ko'zda tutilmagan. Aksincha bu vazifa o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosariga yuklatilgan. Maktabning o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari maktab qoshidagi Maxsus komissiya kotibi hisoblanadi. O'qituvchilarga ustama belgilash uchun komissiyaga taqdim etiladigan hujjatlar yig'ma jildi komissiya kotibi va komissiya huzuridagi ekspert guruhi tomonidan shakllantirilishi lozim. Chunki «Umumta'lim muassasalari qoshidagi maxsus komissiya to'g'risida Nizom»ning 18-bandida belgilab berilgan, ustama haq olishga talabgor bo'lgan o'qituvchining faoliyati samaradorligiga oid tahliliy ma'lumotlar, jadvallar talabgorning o'zi tomonidan to'ldirilishi, ustama haq belgilashdagi shaffoflik prinsiplariga ziddir. Mazkur hujjatlar o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va ularga haq to'lash uchun eng zarur bo'lgan hujjatlar hisoblanadi. Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi bilan tasdiqlangan o'qituvchilarning ish yuklamasini belgilash va taqsimlash to'g'risidagi yo'riqnomada turli tekshiruvlar jarayonida ulardan yuqorida qayd etilgan hujjatlardan boshqa hujjatlarni taqdim etish hamda hisobotlarni talab qilish qat'iy man etilgan.

Nazorat savollari:

1. O'rta maxsus ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan so'nggi islohotlar haqida nimalar bilasiz?
2. Xalqaro tajribalar haqida gapirib bering?
3. O'rta maxsus ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan so'nggi islohotlar?

4. Pedagog xodimlardan talab qilinadigan o‘quv-me‘yoriy hujjatlar?

2--MAVZU: Ta‘lim tashkilotlarida huquqbuzarliklarning oldini olish va tarbiyaviy muhitni mustahkamlash.

Reja:

1. BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi va O‘zbekiston tajribasi. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik tushunchasi va turlari.
2. Zo‘ravonlikni aniqlash, psixologik yordam ko‘rsatish, profilaktik suhbatlar. Bolalar huquqini himoya qilish, o‘quvchilar xavfsizligini ta‘minlash.
3. Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish.

BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi.

BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi (1989-yil 20-noyabr) — bu BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan xalqaro shartnoma bo‘lib, 18 yoshgacha bo‘lgan har bir bolaning huquqlarini (yashash, rivojlanish, himoya va ishtirok etish huquqlari) belgilaydi va davlatlarga bu huquqlarni ta‘minlash bo‘yicha majburiyat yuklaydi, O‘zbekiston ham bu Konvensiyaga qo‘shilgan, bu yosh avlodni jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konvensiyaning asosiy mohiyati:

- Universal qamrov: Unda dunyoning barcha bolalarining huquqlari qamrab olinadi.
- Asosiy huquqlar: Bola huquqini himoya qilish, uning eng yaxshi manfaatlarini ta‘minlash, sog‘lom rivojlanishi, ta‘lim olishi, shaxsiy hayotiga daxl qilmaslik, fikrini erkin ifoda etish kabi huquqlarni kafolatlaydi.
- Davlat majburiyatlari: Davlatlar bolalarning huquqlarini himoya qilish va ta‘minlash uchun qonuniy, ma‘muriy va boshqa choralarini ko‘rishga majbur.
- O‘zbekiston uchun ahamiyati: O‘zbekiston yosh avlodni tarbiyalashga katta e‘tibor beradi, chunki aholining katta qismini yoshlar tashkil etadi; Konvensiya bu boradagi davlat siyasetining bir qismi.

Konvensiyaning muhimligi:

- Demokratik davlat qurishda yoshlarni faol va huquqiy jihatdan bilimli fuqarolar qilib tarbiyalash.
- Sog‘lom, ma‘nan barkamol avlodni voyaga yetkazish kelajakni ta‘minlash demakdir.

Bu Konvensiya “Inson huquqlari” fanining muhim bo‘limi bo‘lib, har bir davlatda bolalarning huquq va erkinliklarini himoya qilishning huquqiy asosini tashkil etadi. Bola huquqlari deganda - irqi, jinsi, tili, dini, tug‘ilgan joyi, milliy yoki

ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiyligi, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, har bir bola ega bo'lishi kerak bo'lgan huquq va erkinliklar. Xalqaro huquq normalarida 18 yoshga etmaganlarning barchasi bola deb tan olingan. Mamlakatimizda bolalarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanib, bugungi kunda uning to'laqonli qonunchilik asoslari yaratilgan deyishimiz mumkin. Xususan, bola huquqlari va uning kafolatlarining huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Oila kodeksi, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Vasiylik va homiylik organlari to'g'risida"gi qonunlar va boshqa bir qator qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Mazkur qonun hujjatlarida - bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash; - bolaning hayoti va sog'lig'ini, qadr-qimmatini muhofaza qilish; - uning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik; - yosh avlodning jismoniy, intellektual, ma'naviy va axloqiy kamol topishiga ko'maklashish kabi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari belgilab berilgan.

Misol uchun, O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 96-moddasida, ta'ona voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berishi shartligi belgilangan bo'lib, voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarmagan ota (ona)dan sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug'iga asosan aliment undiriladi. Bola huquqlarining kafolati xalqaro doirada tan olinadigan hujjatlarda ham aks ettirib qo'yilgan. 1989 yilning 20 noyabr sanasi BMTning "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi qabul qilingan kun hisoblanadi. Ushbu Konvensiya inson huquqlari tarixidagi eng muhim hujjatlardan biridir. Zero, mazkur sanadan e'tiboran, bola huquqlari dunyoning qaysi mintaqasida buzilmasin, uni himoya qilish borasida xalqaro imkoniyat vujudga keldi. Konvensiya bola huquqlarini himoya qilishning kafolatlari mustahkamlangan birinchi xalqaro huquqiy hujjat hisoblanadi. Umuman olganda bolalarning ta'limga, mehnat qilishga va shunga o'xshash birlamchi huquqlarini kafolatlash borasida amalga oshirilayotgan bir qator muhim islohotlar ham qayd etish o'rinlidir. Jumladan, mehnatga oid xalqaro hujjatlardan kelib chiqqan holda milliy qonunchiligimizda bolalar mehnatining og'ir shakllari yoki ularning majburiy mehnati qat'iy taqiqlandi. Natijada 2019 yilning 1 aprel kuni Xalqaro mehnat tashkilotining hisobotida Jahon banki tomonidan O'zbekiston paxta sanoatida bolalar va majburiy mehnatdan tizimli foydalanishga barham berilgani e'lon qilindi.

Yoshlarimiz har doim o'z iqtidorlarini namoyish etish uchun ta'lim va tarbiya olishini kelajakda ham mustahkamlab qo'yish maqsadida qonunchiligimizdagi bolalar huquqlari borasidagi o'zgartirishlar yangilanayotgan Konstitutsiyada ham qat'iy belgilab qo'yilmoqda. Xususan, 44-moddada bolalar mehnatining bolaning sog'lig'iga, xavfsizligiga, axloqiga, aqliy va jismoniy rivojlanishiga xavf soluvchi, shu jumladan, uning ta'lim olishiga to'sqinlik qiluvchi har qanday shakllari taqiqlanadi, deya belgilanmoqda. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga kiritilayotgan

mazkur norma bolalar mehnatining og‘ir shakllaridan himoya qilish, ularni sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga yetishishlari uchun muhim huquqiy kafolatdir.

Shuningdek, 50-moddada ta‘lim tashkilotlarida alohida ta‘lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta‘lim va tarbiya ta‘minlanishi belgilanmoqda. Unga ko‘ra, sog‘lig‘ida nuqsoni bo‘lgan bolalar faqatgina ixtisoslashgan maktablarda emas, hamma qatori umumiy maktablarda ham o‘qishi yo‘lga qo‘yilishi Yangi O‘zbekistonda inson qadri tamoyilining amaliy ifodasidir.

Shu bilan birga, 51-moddada fuqarolar davlat ta‘lim tashkilotlarida tanlov asosida davlat hisobidan oliy ma‘lumot olishga haqli ekanligi norma sifatida kiritilmoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad iqtidorli yoshlar uchun davlat granti asosida bakalavriat va magistratura bosqichida ta‘lim olish orqali hayotda o‘zlarini to‘laqonli namoyon etish imkoniyatini kengaytirishdir.

Bolalar huquqini himoya qilish.

Insonga bo‘lgan e‘tibor, birinchi o‘rinda bolaga bo‘lgan e‘tibordan boshlanadi. Aynan shuning uchun ham so‘nggi yillarda O‘zbekistonda bolalar majburiy mehnatga barham berilishi, Xalqaro mehnat tashkilotining majburiy mehnat to‘g‘risidagi konvensiya va uning bayonnomasi O‘zbekiston parlamenti tomonidan ratifikatsiya qilinganligi, bola huquqlarini himoya qilishga qaratilgan kafolatlarni kuchaytirish yuzasidan qonun hujjatlari takomillashtirilganini jahon hamjamiyati ijobiy e‘tirof etmoqda.

Bola huquqlari xalqaro hujjatlarda O‘zbekiston istiqbolga erishgach, Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mintaqasida birinchilardan bo‘lib “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyani 1992 yil 9 dekabr kuni ratifikatsiya qildi. Birlashgan millatlar tashkilotining bolalar asosiy huquq va erkinliklarini belgilovchi hujjat – bu BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989 yil 20 noyabrda qabul qilingan va 1990 yil 2 sentyabrda kuchga kirgan “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyadir.

Konvensiya ustida taxminan 10 yil ishlandi va nihoyat 1989 yil 20 noyabr kuni Bola huquqlari deklaratsiyasining 30 yilligi sanasida “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya ma‘qullandi. Konvensiyaning asosiy g‘oyasi – bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta‘minlash bo‘lsa, uning qoidalari bolalar huquqlarini ta‘minlashi kerak bo‘lgan 4 ta asosiy talabga jamlangan. Omon qolish, rivojlanish, himoya qilish va jamiyatda faol ishtirokini ta‘minlash shular jumlasidan.

O‘zbekiston Respublikasi mazkur konvensiyani ratifikatsiya qilish bilangina cheklanmadi. Hozirgi kunga qadar “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyaga doir, bolalarning qurolli mojarolarda ishtirokiga taalluqli fakultativ protokol (Nyu-York, 2000 yil 25 may) va bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi va bolalar pornografiyasiga taalluqli fakultativ protokolni (Nyu-York, 2000 yil 25 may) ham ratifikatsiya qildi.

Konvensiya 54 ta moddadan iborat bo‘lib, unga binoan, bola mustaqil shaxs sifatida qabul qilinadi. Konvensiya bolani o‘ziga xos huquqlarga ega bo‘lgan shaxs

sifatida tavsiflaydi. Va nihoyat, 2008 yilda O‘zbekiston parlamenti tomonidan “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonunning 1-moddasida bolaga tushuncha berilgan. Ya’ni, unga ko‘ra bola (bolalar) o‘n sakkiz yoshga to‘lgunga qadar bo‘lgan shaxs. Bola huquqlari – bolaga nisbatan inson huquqlari toifasi, irqi, jinsi, tili, dini, tug‘ilgan joyi, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiyligi, ijtimoiy mavqeidan qat’iya nazar, har bir bola ega bo‘lishi kerak bo‘lgan huquq va erkinlikdir, xalqaro huquqda 18 yoshga yetmaganlarning barchasi bola deb tan olinadi.

Bolaning huquq va erkinliklari yangi Konstitutsiya himoyasida

Mamlakatimizda 2023 yil 30 aprel kuni o‘tkazilgan referendumda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinib, u Yangi O‘zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratib, milliy davlatchilik taraqqiyotining tarixiy muhim bosqichida davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi.

Bu borada bolaning huquq va erkinliklarini hamda qonuniy manfaatlarini ta’minlash va kafolatlash yangi Konstitutsiyada mustahkamlanishi, bu masala davlat darajasiga ko‘tarilganligini yaqqol isbotidir. Jumladan, Bosh qomusimizning 44-moddasiga asosan bolalar mehnatining bolaning sog‘lig‘iga, xavfsizligiga, axloqiga, aqliy va jismoniy rivojlanishiga xavf soluvchi, shu jumladan ta’lim olishga to‘sqinlik qiluvchi har qanday shakllari taqiqlandi.

Shuningdek, ilk bor Konstitutsiyaning 50-moddasida ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanishi alohida mustahkamlandi. Eng muhimi. yangi Konstitutsiyaga Oila, bolalar, Yoshlar deb nomlangan yangi bob kiritilib, unda bolalarning maqomi yanada kuchaytirildi.

Xususan, Bosh qomusimizning 77-moddasida ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetgunga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta’lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar. Mazkur moddada davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo‘lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta’lim olishini, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishini ta’minlanishi ham belgilab qo‘yilgan.

Asosiy qonunimizning 78-moddasida esa bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to‘laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyati ekanligi alohida ko‘rsatilgan.

Mamlakatimizda bolalarga g‘amxo‘rlik qilish, ularni doimo qo‘llabquvvatlash, huquqlarini himoya qilishga davlat siyosati darajasida katta

e'tibor qaratilayotgani bejis emas. Chunki yurtimizda bolalar hayotimiz davomchilari, kelajagimiz vorislari sifatida qadrlanib, mamlakatning katta xazinasini hisoblanadi.

Agar bolalarning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi va orzu intilishlarini ro'yobga chiqarishga zarur sharoitlar yaratilsa, ularda oldinga intilish, harakat bo'ladi. Konstitutsiyamizda o'z ifodasini topgan ushbu yangiliklar shubhasiz, farzandlarimizning har jihatdan sog'lom, hur fikrli avlod sifatida kamolga yetishishiga xizmat qiladi.

Inson huquqlari bola huquqlarini ta'minlashdan boshlanadi

O'zbekiston bolaning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan xalqaro hujjatlarni va shu asosda qabul qilingan qonunlar ijrosini ta'minlashda bosqichma-bosqich, tizimli ishlarni amalga oshirib kelmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, 2017 yildan boshlab, davlatning bu boradagi faoliyati tubdan o'zgardi. Chunki, endilikda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar "Inson manfaati hamma narsadan ustun" degan tamoyilni amalda ro'yobga chiqarishga qaratildi. Bunga quyidagi misollar keltirish mumkin.

Masalan, bolalar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishning institutsional va huquqiy asoslarini tubdan takomillashtirish maqsadida Prezidentimizning 2019 yil 22 apreldagi tegishli qarori bilan "Bola huquqlari to'g'risida"gi konvensiya talablarini har tomonlama hayotga tatbiq etish, O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlarida nazarda tutilgan bolalarning huquqlarini amalda kafolatlash, ularning jismoniy, intellektual va ma'naviy yetuk avlod bo'lib yetishishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) o'rinbosari – Bola huquqlari bo'yicha vakil lavozimi tashkil etildi.

Shuningdek, bola huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish, bola huquqlarining kafolatlarini ta'minlash va ushbu sohadagi xalqaro majburiyatlarni bajarishning ta'sirchan tizimini yaratish maqsadida 2020 yil 29 may kuni "Bola huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori qabul qilindi. Hujjatda Bola huquqlari bo'yicha vakilning asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari aniq belgilab berildi.

Prezidentimizning 2021 yil 9 avgustdagi "Bola huquqlarining kafolatlarini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon bilan Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) o'rinbosari — Bola huquqlari bo'yicha vakil lavozimi tugatilib, Oliy Majlisning Bola huquqlari bo'yicha vakili (Bolalar ombudsmani) instituti ta'sis etildi.

Ushbu farmon bilan:

Birinchiidan, Bola huquqlari bo'yicha vakil o'z vakolatlarini mustaqil hamda davlat organlari, ularning mansabdor shaxslariga tobe bo'lmagan tarzda amalga oshirishi, o'z faoliyatida Oliy Majlis palatalariga hisobdor ekanligi;

Ikkinchiidan, Bola huquqlari bo'yicha vakil Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senati tomonidan besh yil muddatga saylanishi;

Uchinchiidan, Bola huquqlari bo'yicha vakil lavozimiga nomzod O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari ko'rib chiqishi uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan kiritilishi mustahkamlandi. Bola huquqlari bo'yicha vakilga — bolalar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ishonchli himoya qilinishini ta'minlash, ularning otaona qaramog'idan mahrum bo'lishining oldini olish, davlat organlari va boshqa tashkilotlar, ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasalari va tarbiya koloniyalari faoliyatida bola huquqlariga rioya etilishini monitoring qilish vakolati berildi.

Bola huquq va erkinliklari qonun himoyasida

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada bolaning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini kafolatlash va ta'minlash qonunchilikda o'z ifodasini topmoqda. Masalan, 2020 yilda parlament tomonidan "Bola huquqlarining qo'shimcha kafolatlari belgilanishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonun bilan bir qator qonunlarimizga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi.

Jumladan, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 11-moddasiga "Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari buzilganda, shu jumladan, ota-ona (ulardan biri) yoki otaonaning o'rnini bosuvchi shaxslar bolaga ta'minot, tarbiya, va ta'lim berish bo'yicha majburiyatlarini bajarmaganda yoki lozim darajada bajarmaganda yohud ota-onalik huquqlarini suiiste'mol qilganda bola o'z huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini so'rab vasiylik va homiylik organiga, shuningdek boshqa davlat organlariga mustaqil ravishda murojaat qilishga haqli ekanligi hamda bunday murojaat bola to'liq muomala layoqatiga ega bo'lmaganligi sababli ko'rib chiqmasdan qoldirishga yo'l qo'yilmasligi to'g'risida o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Qonunning 15-moddasining matni esa oilada har qanday masala hal qilinayotganda bola o'z fikrini ifoda etishga, shuningdek har qanday sud muhokamasi yoki ma'muriy muhokama jarayonida so'zlashga haqli ekanligi belgilanib, bunda qaror qabul qilishga vakolatli bo'lgan organlar va mansabdor shaxslar bolaning manfaatlariga taalluqli masalalarni hal qilishda bolaning fikrini, uning yoshidan qat'iy nazar, ko'rib chiqishi hamda bolaning eng ustun manfaatlaridan kelib chiqqan holda qarorlar qabul qilishi to'g'risida tahrir qilindi.

Oila kodeksining 68-moddasi qaror qabul qilishga vakolatli bo'lgan organlar va mansabdor shaxslar bolaning manfaatlariga taalluqli masalalarni hal qilishda bolaning fikrini, uning yoshidan qat'i nazar, ko'rib chiqishi hamda bolaning eng

ustun manfaatlaridan kelib chiqqan holda qarorlar qabul qilishi kerakligi to‘g‘risida yangi mazmundagi jumla bilan to‘ldirildi. “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga esa voyaga yetmagan shaxslarning murojaatlarini ko‘rib chiqishning o‘ziga xos xususiyatlari deb nomlangan yangi 241-modda kiritildi.

Mazkur moddaga binoan voyaga yetmagan shaxslar o‘z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi masalalari yuzasidan davlat organlariga, tashkilotlarga yoki ularning mansabdor shaxslariga ushbu qonunda belgilangan tartibda mustaqil ravishda murojaat berishga haqli ekanligi belgilangan. Shu bilan birga, mazkur moddada davlat organlari, tashkilotlar yoki ularning mansabdor shaxslari tomonidan voyaga yetmagan shaxsning murojaatlarini ko‘rib chiqish uning qonuniy vakillari, shuningdek vasiylik va homiylik organlari ishtirokida amalga oshirilishi mumkinligi hamda voyaga yetmagan shaxslar to‘liq muomala layoqatiga ega bo‘lmagani sababli ularning murojaatlarini ko‘rib chiqmasdan qoldirishga yo‘l qo‘yilmasligi mustahkamlangan. Joriy yilning aprel oyida "Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilinib, bolaning huquq va erkinliklari yanada kuchaytirildi.

Ushbu qonun xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlarini tazyiq va zo‘ravonlikdan ishonchli himoya qilishning institutsional hamda huquqiy asoslarini tubdan takomillashtirishga, bolalar orasida nazoratsizlikning va ular tomonidan huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olishga, shuningdek nogironligi bo‘lgan bolalarni hamda ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Bola huquqlari bo‘yicha vakil to‘g‘risida qonun loyihasi

Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini so‘zsiz va to‘liq amalga oshirish, unda mustahkamlangan ustuvor prinsiplarni Yangi O‘zbekiston ulug‘vor g‘oyasiga hamohang tarzda ro‘yobga chiqarish, davlat organlarining faoliyatini yangicha konstitutsiyaviy-huquqiy sharoitlarda yo‘lga qo‘yish, fuqarolar o‘z hayotida xalq Konstitutsiyasi ruhini yaqqol his etib turishini ta‘minlash maqsadida 2023 yil 8 may kuni Prezidentimizning “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilingan edi.

Mazkur farmonda Oliy Majlis palatalariga bola huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash hamda himoya qilish, bolaning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to‘liq rivojlanishi uchun munosib shart-sharoitlarni yaratish maqsadida “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Bola huquqlari bo‘yicha vakili to‘g‘risida”gi qonun loyihasini qabul qilish tavsiya etilgan.

Joriy yilning oktyabr oyida Oliy Majlis Qonunchilik palatasining bir guruh deputatlari tomonidan qonunchilik tashabbusi huquqi asosida “Bola huquqlari bo‘yicha vakil (Bolalar ombudsmani) to‘g‘risida”gi qonun loyihasi Qonunchilik palatasiga kiritilib, qonun loyihasi Qonunchilik palatasi deputatlari tomonidan birinchi o‘qishda qabul qilindi.

Mazkur qonun loyihasida Bola huquqlari bo‘yicha vakilning maqomi, uning huquqlari, majburiyatlari, vazifalari va vakolatlari hamda Bola huquqlari bo‘yicha vakilning davlat organlari, shu jumladan huquqni muhofaza qiluvchi organlar, fuqarolik jamiyati institutlari bilan o‘zaro munosabatlari belgilanmoqda.

Bola huquqlari bo‘yicha vakilga davlat organlari va barcha mansabdor shaxslar tomonidan bola huquqlari hamda erkinliklari to‘g‘risidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan parlament nazoratini ta‘minlash vakolatlari hamda bola huquqlari bo‘yicha vakil o‘z vakolatlarini mustaqil hamda davlat organlari va mansabdor shaxslarga tobe bo‘lmagan tarzda amalga oshirishi belgilanmoqda.

Hozirgi kunda Qonunchilik palatasining Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari qo‘mitasi tomonidan mazkur qonun loyihasi ikkinchi o‘qishga tayyorlanmoqda. Ushbu qonuning qabul qilinishi bilan O‘zbekistonda bolaning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishning kafolatlari kuchayadi. Bola huquqlari bo‘yicha vakil, unga qonun bilan berilgan vakolat doirasida bolaning konstitutsiyaviy huquqlarini ro‘yobga chiqarishga va ularni amalda ta‘minlashga mas‘ul bo‘lgan tegishli tashkilotlarning faoliyati ustidan samarali parlament nazoratini o‘rnatishga xizmat qiladi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish.

4-modda. Korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari

Korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat: qonuniylik; fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi; ochiqlik va shaffoflik; tizimlilik; davlat va fuqarolik jamiyatining hamkorligi; korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar ustuvorligi; javobgarlikning muqarrarligi.

5-modda. Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari

Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish; davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish; korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni o‘z vaqtida aniqlash, ularga chek qo‘yish, ularning oqibatlarini, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish, korrupsiyaga oid

huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsipini ta'minlash.

6-modda. Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlari boshqa dasturlar

Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosati davlat dasturlari va boshqa dasturlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Davlat dasturlari va boshqa dasturlar ushbu Qonunning qoidalari samarali ijro etilishini ta'minlash, korrupsiyaning holati hamda tendensiyalaridan kelib chiqqan holda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha kompleks va tizimli chora-tadbirlar ko'rish maqsadida ishlab chiqiladi hamda amalga oshiriladi.

2-bob. Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlar

7-modda. Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni bevosita amalga oshiruvchi davlat organlari quyidagilardan iborat: O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi; O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi; O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati; O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi; O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi; O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti. Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni qonunchilikka muvofiq boshqa davlat organlari ham amalga oshiradi.

8-modda. O'zbekiston Respublikasining Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha milliy kengashi va uning hududiy kengashlari

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish uchun O'zbekiston Respublikasining korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha milliy kengashi (bundan buyon matnda Milliy kengash deb yuritiladi) tashkil etiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha hududiy kengashlar (bundan buyon matnda hududiy kengashlar deb yuritiladi) qonunchilikda belgilangan tartibda tashkil etiladi. Milliy kengashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarining va boshqa dasturlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish; korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish va hamkorligini ta'minlash; aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga doir chora- tadbirlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish; korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo'yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek

ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlar samaradorligi oshirilishini ta'minlash; korrupsiyaning holati va tendensiyalari to'g'risidagi axborotni yig'ish hamda tahlil etish; korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish, ushbu sohadagi mavjud tashkiliy-amaliy va huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholash; korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonunchilikni takomillashtirish va ushbu sohadagi ishlarni yaxshilash yuzasidan takliflar tayyorlash; hududiy kengashlar faoliyatini muvofiqlashtirish. O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi Milliy kengashning ishchi organidir.

81-modda. O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi o'z vakolatlari doirasida: korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatini shakllantiradi va amalga oshiradi; har yili O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida milliy ma'ruza tayyorlaydi hamda uni ko'rib chiqish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga kiritadi; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining va Senatining korrupsiyaga qarshi kurashishga daxldor bo'lgan qo'mitalari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesining tegishli qo'mitasi, xalq deputatlari viloyatlar hamda Toshkent shahar, tuman va shahar Kengashlarining korrupsiyaga qarshi kurashish komissiyalari bilan hamkorlik qiladi; korrupsiyaga oid jinoyatlarni, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlariga va xalqaro obro'siga putur yetkazadigan korrupsiyaga oid jinoyatlarni tergov qilish natijalarini kompleks tahlil qiladi, uning yakunlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga axborot beradi; korrupsiyaga oid jinoyatlar tufayli jamiyat va davlat manfaatlariga yetkazilgan zararining o'rni to'liq qoplanishiga erishilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi; normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasini o'tkazish tizimi samaradorligini tahlil qiladi, ushbu tizimni takomillashtirish yuzasidan takliflar kiritadi; fuqarolik jamiyati institutlari bilan birgalikda korrupsiyaning darajasini, shu jumladan hududlar, iqtisodiyot tarmoqlari va boshqa sohalar kesimidagi darajasini baholovchi Korrupsiyani idrok etish milliy indeksini tuzishni tashkil etadi; davlat xaridlari sohasida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish maqsadida davlat buyurtmachisining ISO: 37001 korrupsiyaga qarshi standartni qo'llashini nazarda tutuvchi talabni belgilaydi; joylarda korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan hududiy dasturlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishini tashkil etadi; korrupsiya holatlariga doir materiallarni qonunchilikda belgilangan tartibda ommaviy axborot vositalariga taqdim etadi; vazirliklar va idoralarning

korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtiradi, davlat organlarining, ommaviy axborot vositalarining, fuqarolik jamiyati institutlarining va boshqa nodavlat sektor vakillarining ushbu masalalar bo'yicha samarali hamkorligini tashkil etadi; ijro hokimiyati va xo'jalik boshqaruvi organlari hamda ularning mansabdor shaxslari qarorlarida korrupsiya belgilari aniqlangan hollarda ularning ijrosini to'xtatish yoki bekor qilish to'g'risida ko'rib chiqilishi majburiy bo'lgan taqdimnomalar kiritadi. O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi qonunchilikka muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

12-modda. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi vakolatlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi o'z vakolatlari doirasida: korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda ishtirok etadi; korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etadi; aholi o'rtasida jamiyatda huquqiy ongni, huquqiy madaniyatni yuksaltirishga va qonuniylikni mustahkamlashga qaratilgan huquqiy targ'ibotga doir faoliyatni amalga oshiradi hamda muvofiqlashtiradi; ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy ta'lim va tarbiyaga doir chora-tadbirlarni amalga oshirishda ishtirok etadi; normativ-huquqiy hujjatlardagi hamda ularning loyihalaridagi korrupsiya uchun shart-sharoitlar yaratadigan qoidalar va normalarni aniqlash maqsadida ushbu hujjatlar va loyihalarning tahlilini amalga oshiradi; korrupsiyaga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish bo'yicha choralar ko'radi; korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi boshqa organlar hamda tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi; korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi qonunchilikka muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

3-bob. Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish

16-modda. Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish

Davlat organlari va boshqa tashkilotlar korrupsiyaga qarshi kurashish maqsadida aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish bo'yicha zarur choratadbirlar ko'radi, shu jumladan korrupsiyaga qarshi kurashish masalalariga doir tushuntirish ishlarini amalga oshirish, huquqiy tarbiya va ta'limni, ilmiy-amaliy tadbirlarni tashkil etish, o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyotlarni ishlab chiqish yo'li bilan zarur chora-tadbirlar ko'radi.

17-modda. Davlat organlari va boshqa tashkilotlar xodimlarining huquqiy savodxonligini oshirish

Davlat organlari va boshqa tashkilotlar o'z mansabdor shaxslarining hamda boshqa xodimlarining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy savodxonligini, shu jumladan huquqiy bilimlari darajasini oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko'radi.

18-modda. Ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiya

Ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiya belgilangan davlat ta'lim standartlariga muvofiq amalga oshiriladi. Davlat ta'limni boshqarish organlari va ta'lim muassasalari korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va tarbiyaga, mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning sifatini oshirishga, ta'lim dasturlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqadi.

4-bob. Korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar

19-modda. Davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar

Davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar quyidagilardan iborat: davlat organlari faoliyatining ochiqligini va ularning hisobdorligini ta'minlash, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish, davlat organlarining, ular mansabdor shaxslarining va boshqa xodimlarining o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishi yuzasidan mas'uliyatini kuchaytirish; korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat organlarining faoliyati ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish; davlat organlarining va ular xodimlarining faoliyatida korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga yo'l qo'ymaslik; davlat organlarining mansabdor shaxslari va boshqa xodimlari tomonidan o'z mansab yoki xizmat majburiyatlarining bajarilishi samaradorligi mezonlarini, standartlarini va uning sifatini baholash tizimlarini joriy etish; davlat organlari xodimlarining kasbiy hamda xizmatdan tashqari faoliyatdagi odob-axloqining yagona prinsiplari va qoidalarini belgilovchi odob-axloq qoidalarini samarali amalga oshirish; davlat organlari xodimlari manfaatlarining to'qnashuvini hal qilishning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, ularga rioya etilishi yuzasidan monitoring o'tkazilishini ta'minlash; davlat organlari xodimlarining huquqiy maqomini belgilash, xizmatni o'tashning shaffof tartibini o'rnatish, shaxsiy va kasbiy sifatlar, ochiqlik, beg'arazlik, adolatlilik va xolislik prinsiplari asosida tanlov bo'yicha saralash hamda xizmatda ko'tarilish tizimini joriy etish; davlat organlari tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi qonunchilik talablariga rioya etilishi, murojaatlarning to'liq, xolisona va o'z vaqtida ko'rib chiqilishi, ular tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan

huquqlari, erkinliklarini tiklash hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha o'z vakolatlari doirasida choralar ko'rilishi ustidan nazoratni ta'minlash; davlat organlari faoliyatida korrupsiyaning oldini olishga doir tadbirlarning amalga oshirilishi yuzasidan ushbu organlar tomonidan ko'rilayotgan choratadbirlar samaradorligini baholagan holda muntazam ravishda monitoring o'tkazish; normativ-huquqiy hujjatlarning va ular loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasini tashkil etish; davlat organlarining mansabdor shaxslari va boshqa xodimlarining samarali ijtimoiy himoya qilinishini, moddiy ta'minot olishini va rag'batlantirilishini ta'minlash.

Qonunchilikda davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaning oldini olishga doir boshqa chora-tadbirlar ham nazarda tutilishi mumkin.

Davlat organlarining va o'zga tashkilotlarning mansabdor shaxslari hamda boshqa xodimlari qonunchilikka rioya etishi, o'z mansab yoki xizmat majburiyatlarini beg'arazlik bilan, xolisona, vijdonan, odob-axloq qoidalariga rioya etgan holda bajarishi hamda korrupsiyaga oid biror-bir huquqbuzarlikni sodir etishdan yoki bunday huquqbuzarliklarni sodir etish uchun shart-sharoitlar yaratadigan boshqa har qanday harakatlardan o'zini tiyishi shart.

Nazorat savollari:

1. BMTning "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi haqida gapiring?
2. Bolalar huquqini himoya qilish?
3. Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish?

AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-mashg‘ulot: Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari va huquqiy kafolatlari.

Reja:

1. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi, modellari va strategiyalari. Turfa xil ta’lim oluvchilarni qo‘llab-quvvatlashni shakli, metodi va vositalari.

2. Inklyuziv ta’limda pedagogning rolini kuchaytirish yo‘llari.’zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtiriga qaratilgan 2020-2024 yillardagi farmonlar.

1. Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari va huquqiy kafolatlari.

Jahon ta’limi amaliyotida ta’lim oluvchilar ehtiyojlariga moslashuvchan o‘quv muhitini yaratish, variativ o‘quv dasturlaridan foydalanishga bo‘lgan ehtiyoj kun sayin ortmoqda. BMT ning ta’lim sohasidagi siyosati yo‘nalishlaridan biri bolalarning alohida ta’lim ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda ta’lim berishni nazarda tutadigan inklyuziv ta’lim g‘oyalarini ishtirokchi davlatlar tomonidan keng amalga oshirilishini ta’minlash hisoblanadi. YUNESKOning inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashga qaratilgan dasturlari alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar va kattalar uchun xavfsiz va qulay ta’limni ta’minlashga qaratilgan me’yorlar, standartlar hamda intellektual hamkorlikni modernizatsiyalashga yo‘naltirilmoqda. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgilangan ijtimoiy tenglik qoidalarini amalga oshirishda ta’limning barcha uchun ochiqligini, gender jihatdan tenglikka asoslanganligini ta’minlovchi mexanizmlarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda inklyuziv ta’limni ta’lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me’yorlari ishlab chiqilgan. “Alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish maqsadida ta’lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o‘quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog‘lomlashtiruvchi sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash” kabi muhim vazifalar belgilandi . Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish sifatini yaxshilash, o‘quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta’lim standartlari me’yorlari inobatga olingan o‘quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta’lim, sog‘liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta’lim xizmatlari bilan ta’minlash borasidagi o‘zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi.

Bu esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida metodik mahorat, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillari, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019-yil 29-aprelda PF5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi, 2022-yil 28-yanvarda PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", farmonlari, 2020-yil 13-oktyabrda PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori va boshqa xujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan. Inklyuzivlik-inglizcha so'z bo'lib, inklusif-qo'shish, birlashtirish ma'nolarini anglatadi. Mazkur atama alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilarni umumta'lim maktablarida sog'lom bolalar bilan qo'shib birgalikda o'qitish jarayonini ifodalaydi.

Inklyuziv ta'lim – o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim jarayonidir. Shuningdek, inkluziv ta'lim davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qat'i nazar, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim jismoniy va psixik imkoniyatlari cheklangan o'quvchilarni sog'lom o'quvchilar bilan birgalikda o'qitishni anglatadi. Inklyuziv ta'lim bir qator muhim tamoyillarga tayanilgan holda amalga oshiriladi.

Jumladan,

- inson qadri uning layoqatlari va yutuqlariga bog'liq emasligi prinsipi;
- har bir shaxsning his qilish va o'ylash layoqatiga egaligi prinsipi;
- har bir shaxsning muloqot qilish va tinglash huquqiga egaligi prinsipi;
- har bir shaxsning bir-biriga kerakliligi prinsipi;

- shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayonining aniq hamkorlik asosida amalga oshirilishi prinsipi;
- har bir o‘quvchining o‘z tengdoshlarining qo‘llab-quvvatlovi va do‘stona munosabatlariga ehtiyojmandligi prinsipi;
- turli-tumanlik o‘quvchi hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishni ta‘minlashi zarurligi prinsipi kabilar.

Inklyuziv ta‘limning maqsadi - alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo‘llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to‘siqsiz moslashtirilgan ta‘lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to‘laqonli uyg‘unlashuviga xizmat qiladigan sifatli ta‘lim berishni ta‘minlashdan iborat. Inklyuziv ta‘limning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ❖ rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo‘lishni ta‘minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;
- ❖ jamoatchilik hamda ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar muammolariga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish;
- ❖ ta‘lim jarayonida sog‘lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish; barcha o‘quvchilar uchun davlat ta‘lim standartlariga muvofiq maktabgacha, umumiy o‘rta, kasb-hunar va oliy ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;
- ❖ o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- ❖ alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta‘lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta‘lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologikpedagogik jihatdan qo‘llabquvvatlash.

O‘zbekistonda nogironlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, tibbiyijtimoiy yordam ko‘rsatish, hayot sifatini yaxshilash tizimini takomillashtirish, ularga ta‘lim olish va ishga joylashishda har tomonlama ko‘maklashish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilib, xalqimizga xos bo‘lgan mehr-shafqat hamda ezgulik tuyg‘ularini hisobga olgan holda nogironlarning muhim ehtiyoj va talablariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”, 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan

shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019-yil 29-apreldagi PF5712-son “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari, 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ–4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi farmoni hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta’lim tizimini joriy qilish bo‘yicha qator normativhuquqiy hujjatlar qabul qilindi.

2. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi, modellari va strategiyalari.

Mamlakatimizda yosh avlodni mustaqillikka o‘rgatish borasida keng qamrovli amaliy ishlar bajarishga kirishildi. Bu masala O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni kadrlar tayyorlashda alohida o‘rin egallaydi. Zero o‘z o‘ziga kelayotgan yosh avlodning ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda mustaqil ishtirok etishi, ijtimoiy jarayonga faol ta’sir etishi, o‘z qadrdimmatini xis qilishi, o‘zida erkin fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishi dolzarb vazifalar sifatida belgilab berilgan. o‘z o‘ziga kelayotgan yosh avlodda shaxsiy sifatlar, xususan, mustaqillikni shakllantirish nafaqat ta’lim muassasalari va tarbiya maskanlari balki umumjamiyat vazifasiga aylanib, davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. O‘z navbatida o‘zlari ham deyarli ilmning turli sohalarini mustaqil holda o‘rganganlar, jumladan, bobokalonimiz Alisher Navoiy o‘zining “Majolisun nafois” asarida mustaqil mutolaa qilish yo‘li bilan ilm cho‘qqilarini egallagan donishmandlardan ko‘plarining nomlarini zikr etganlar. Mazkur asarda alloma Mir Murtozning mustaqil holda ilm soxibi bo‘lib etishganligini ta’riflab: “Mir Murtoz yoshdan ilm bilan mashg‘uldir... Kecha tong otguncha va kunduz oqshom bo‘lguncha ilm mutolaa qilur erdi”, - deydi. O‘z navbatida, A.Navoiy ham ilm sirlarini mustaqil holda o‘rgangan. U o‘zining “Muhokamatul lug‘atayin” asarida yoshlik chog‘ida qariyb 50 mingdan ortiq baytlarni mustaqil holda yod olganligini alohida takidlaydi. Ilg‘or pedogoglar, jumladan I. G. Pestalotsi, J. J. Russo, A. Disterverglar ham bolalarda mustaqillikni tarbiyalashga alohida e’tibor berganlar. Ular o‘z qarashlarida bolada shaxs sifatlarini rivojlantirishga mehnat tarbiyasining samarali ta’sirini ta’kidlaganlar. I.G.Pestalotsining «Lingard va Gertruda», «Gertruda o‘z

bolalarini kanday o'qitdi», «Kuzatish alifbesi», «Oqqush ko'shig'i» asarlari shular jumlasidandir. U «Lingard va Gertruda» asarida inson nimaiki ko'lga kiritrsa, bu halol mehnati orqali roxat ko'rishini Glyufi faoliyatida yoritib beradi. Pestalotsining g'oyaviy ta'limotiga ko'ra bolani har tomonlama erkin rivojlantirish bu maktabning maqsadi edi. Jan Jak Russoning «Emil yoki tarbiya to'g'risida» nomli romanida ozod yangi odamni tarbiyalash yo'llarini ko'rsatdi. Russo bola tug'ilgan kundan boshlab iste'dodining rivojlanishi uchun yaxshi sharoit yaratish to'g'risida g'amxo'rlik kilish zarurligini aytadi. «Tarbiyachi bolaga o'zining fikr - muloxazalarini, tayyor axloqiy koidalarini majburan qabul qildirmasligi tabiatiga ko'ra, uning o'sishi va erkin rivojlanishiga imkoniyat yaratishi kerak. Tabiiy tarbiya bu – erkin tarbiyadir. Bola o'zining zararli noto'g'ri ishlari natijasini his kilishi lozim»,- deb ta'kidlaydi. R. Mavlonova: «Bolalarni qiyinchiliklarni engishga, qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida matonat va qat'iyat bilan kirishishga, boshlangan ishni chala tashlab ketmay, balki oxiriga etkazishga o'rgatish lozim. Bu o'rinda ijobiy emotsiyalar: Mehnatdan quvonish, lazzatlanish va qoniqish xissiyotlarining namoyon bo'lishi juda muximdir.

Mehnatda turli psixologik xolat, aktivlik, diqqatning jamlanishi, qiziqish, mustaqil fikr yuritish, qoniqmaslik kabi tuyg'ular namoyon bo'ladi»,- deb yosh avlodda mehnat tarbiyasi orqali mustaqillikni tarbiyalash g'oyasini ilgari suradi. O.Musurmonova ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishni bir necha turlarga bo'ladi. SHulardan biri sifatida ... insonparvarlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, muruvvat, saxovat, adolat, tinchliksevarlik, tenglik, do'stlik, o'z-o'zini anglash, erkinlik kabi ijtimoiy-siyosiy mazmundagi qadriyatlardan iborat ekanligini keltiradi. Ma'lumki, zamonaviy milliy pedagogika yo'nalishida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqdaki, ulardan ko'zlangan maqsad-uzluksiz ta'lim tizimining har bir bosqichida barkamol, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash uchun zaruriy pedagogik, psixologik shart-sharoitlarni yaratish, usul, vosita va imkoniyatlarni taxlil qilish orqali ularni zamonaviylashtirish, ta'lim texnologiyalaridan eng samarali va maqbulini tanlash va amaliyotga joriy qilishdir.Uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'inlaridan biri-maktabgacha ta'lim. Maktabgacha ta'lim kanchalik o'z maqsad va vazifalarini to'laqonli bajarsa, keyingi bosqich ta'lim jarayonidan kutilayotgan natija shunchalik erishimli va samarali bo'ladi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da: «Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga qiziqish xissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi»- deb ta'kidlangan. Mustaqillik o'zi nima?, insonning mustaqilligi qachon namoyon bo'ladi? yoki qanday sharoitda va muhitda inson o'zini erkin va xur xis qiladi va bu xurlik unga nima beradi? kabi savollarning javobi tadqiqotning ushbu bobi mazmunini tashkil qiladi.

Demak, inson uchun mustaqillik bu uning o'zligini anglashi va o'zini har tomonlama namoyon qilishi deb e'tirof etish mumkin. "Inson" deb atalmish ijtimoiy tushuncha zamirida bola shaxsini ko'radigan bo'lsak, unda bolaning mustaqilligiga ta'sir etuvchi omillar, vositalar va shartsharoitlar oila va maktabgacha ta'lim muassasidagi muhitning nechog'lik boladagi mavjud qiziqish, mayl, imkoniyatlarga yo'naltirilganligiga bog'liqdir. ya'ni mustaqillikning namoyon bo'lishi uchun zaruriy sharoit bu ta'limiy-tarbiyaviy jarayonning bolaga yo'naltirilishi. Bu esa bola tarbiyalanayotgan muhitning insonparvarlashtirilgani demakdir. Ta'lim va tarbiya jarayonining markazida bola shaxsi turar ekan, kutilayotgan natija ham bola egallagan bilim, ko'nikma va malakalar darajalari bilan tavsiflanadi. Insonparvarlashtirilgan o'quv-tarbiyaviy jarayon boladagi turfa imkoniyatlar, cheksiz qiziqishlarning namoyon bo'lishining zaruriy shartlaridandir. Insonparvarlikning inson erkinligi, uning qadr-qimmatini, tarbiyasiga bog'liqligi SHarq Uyg'onish davrida Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar ta'limotlarida o'z aksini topgan. Abu Nasr Farobiy insonparvarlik, aniq maqsad sari intilish baxt-saodatga eltuvchi ekanligini ta'kidlaydi: "Inson baxt-saodat nimadaligini tushungan bo'lsayu, unga erishishni maqsad qilib olmasa, g'oya va hoxishiga aylantirmagan bo'lsa, unga nisbatan ozgina bo'lsa-da, shavq-zavq sezmasa, istak va muloxazasini, kuch va quvvatini boshqa narsalarga sarflasa bu qilmishlari yomon va noo'rindir... Mustaqillikning ildizi insonparvarlik, ong va faoliyat birligi, ruhiyat, nazariya va amaliyot bog'liqligi, tarbiya (uning barcha yo'nalishlari: aqliy, ahloqiy, jismoniy, xuquqiy, iqtisodiy, jinsiy, gigienik, estetik, mehnat, ijtimoiy ...) ning mavjud bo'lish tarixi va amaliyotiga borib taqaladi. Demak, bolalarda mustaqillik u yoki bu (masalan, aqliy, ahloqiy va boshqa) yo'nalishdagi ta'lim-tarbiya asosida shakllantiriladi, rivojlantiriladi degan yondashuv bir tomonlama hisoblanadi. Ya'ni mustaqillik bolaning borliq, makondagi mavjudligining, zamonning har soniyasida u ishtirok etgan, bevosita va bilvosita guvohi bo'lgan mazmunning ta'sirida paydo bo'ladi, shakllanadi va rivojlanadi. Bu fikr bola shaxsida mustaqillik sifatini shakllantirishning nazariy asosi sifatida pedagogika va psixologiyaning va albatta, yo'nalishlar bo'yicha metodika fanlari bo'yicha olib borilgan, amaliyotga o'z samarali ta'sirini bergan, umumilliy maqsadga erishish yo'lida amalga oshirilgan barcha tadqiqotlarni olish mumkinligini ta'kidlaydi. Anglash qo'yilgan harakatlanuvchan vazifani bajarish uchun, harakat ustidan nazorat va hatto ba'zi hollarda harakatlanuvchan vazifalarni bajarishda kutilmaganda o'zgaruvchan sharoitga bog'liq ravishda malakani qisman avtomatlashtirmaslik uchun zarurdir.

Harakatlanuvchan malakaning shakllanishi o'zida birinchi va ustunlik qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ikkinchi signal tizimining o'zaro ta'sirida

dinamik stereotipning vujudga kelish jarayonini aks ettiradi. Psixomotor rivojlanish motor rivojlanish bilan mustahkam bog‘liqlikda boradi. Bu aloqa shunchalik kuchliki, psixik rivojlanishning buzilishhi esa shunday ko‘p miqdorli va turli-tuman harakatlanuvchan buzilishlar bilan o‘zaro aloqalarni yuzaga keltiradiki, “psixomotor rivojlanish” ta’rifi faqat me’yordagiga emas, balki patologiyaga nisbatan ham qo‘llaniladi. Rivojlanishning boshlang‘ich bosqichlarida badanning harakati va turlicha hissiyotlar (ko‘rish, etishish, taktil, ta‘m, muvozanat, kinestetik va boshqalar) ning anglanishi inson uchun atrofdagi dunyoni tanish vositasi hisoblanadi – bu intellektual bilishga qaraganda birmuncha elementar daraja. Psixomotor rivojlanish buzilishhida turlicha modallikni his qilishning to‘liq bo‘lmagan va noto‘g‘ri his qilish tahlili amalga oshiriladi. Bitta analizator olib tashlash bilan bog‘liq ravishda qolganlarining sezgirligi pasayadi.

Masalan, past aqli zaiflik bilan qiynaluvchi bolalar bilan ishlovchi shaxslar ko‘p e’tiborni bolalarning ushlab olishiga, maqsadli yo‘naltirilgan va ixtiyoriy harakatlarga, maqsadli yo‘naltirilgan artikulyasion harakatlar va h.k. larga o‘rgatishga qaratadi. Kar va past eshituvchi bolalar bilan shug‘ullanuvchi pedagoglar ularni yuzdan o‘qishda ko‘zdan foydalanishni yoki unli va undosh tovushlarning to‘g‘ri artikulyasiyasini o‘rgatadilar. Ko‘rlar va zaif ko‘ruvchilar bilan ishlaydigan pedagoglar patsientlar harakatlanuvchi turli yuzalıklarda va binoda mavjud bo‘lgan predmetlar, mebellar va h.k. larning joylashishiga harakatlanishga, qomatni ko‘ruvchi odamdan farq qilmaydigan holda tutishga, shuningdek, yuqori taktil qobiliyatni talab qiluvchi Brayl bo‘yicha o‘qishni, makon orientatsiyasi, harakatli nozik tuyg‘ularni egallashga moslashish malakasi va qobiliyatini ishlab chiqadilar. Psixomotor rivojlanishi nisbatan me’yorda bo‘lgan bola bir necha bosqichni o‘taydi. Psixomotor rivojlanish predmetlar bilan maxsus bo‘lmagan manipulyasiyadan boshlanadi va maqsadli yo‘naltirilgan, rejalashtirilgan anglash hamda harakat yordamida haqqoniylikning bunyodga kelishi deb tushuniluvchi aqlli, anglangan faoliyatgacha davom etadi. Anglangan faoliyat shaxsiy tajribada bilib olgan predmetlar va ko‘rinishlarning muayyan miqdoriga, motorikani takomillashtirmaydigan va atrofdagi borliq ko‘rinishlariaro sabab-oqibatli aloqalarni bilishga tayanadi.

Shaxsning psixomotor rivojlanishi jarayonida ongli faoliyatga bola rivojlanishi va faoliyatini takomillashtiruvchi ikkinchi signal tizimi qo‘shiladi. Har bir harakat ma’lum bir ritmda sodir etiladi. Ritm (ohang) tushunchasi keng qamrovga ega va she’rga, proza, yurak nafas olish, tabiat, i shva h.k. larga nisbatan qo‘llaniladi. Ritm universal kosmik kategoriya sifatida ham yuzaga chiqadi. «Makon va vaqt mangu ritm qonuniga bo‘ysunuvchi materiya bilan to‘ldirilgan», – deb yozgandi E.Jak-Dalkroz¹⁷. Ritmning barcha ko‘rinishlariga

mos tushadigan ta'rifini topish mushkul. "Ritm" tushunchasi ko'pincha ko'rinishlarning vaqtda almashinishi xususiyatlari bilan bog'liq, biroq makon san'ati – balet, rassomlik, haykaltaroshlik, arxitekturaga nisbatan "makon ritmi" haqida ham gapirish mumkin. Ritmning asosiy belgisini birmuncha kamroq yoki ko'proq takrorlashning qat'iy davriyligida ko'rish qabul qilingan. Biroq vaqtinchalik san'atlarda, ya'ni "ritm" tushunchasi birmuncha yuqori rol o'ynaydigan joyda bu belgi yo'q bo'lishi mumkin, masalan, spektakl, proza ritmi, ba'zida musiqa ritmi takrorlanishning davriyligi bilan xarakterlanmaydi. Ritm ko'p narsani o'z ichiga oladigan tushuncha sifatida faqat bitta, noaniq belgisi bilan farqlanadi: bu predmetlar, ko'rinishlar, jarayonlarning vaqtinchalik yoki makoniy tartibi. Psixolog B.M.Teplov ritm ba'zi bir muayyan jarayonni vaqtda tashkil etish deb hisoblaydi. Ritm bir-birining ketidan keluvchi u yoki bu guruh vaqt qatorining ba'zi bo'linishlarini zaruriy shart sifatida ko'zda tutadi. Ritm haqida faqatgina bir tekisda ketma-ket keluvchi qo'zg'atuvchilarning ma'lum bir guruhlarga bo'linganidagina gapirishimiz mumkin, shu bilan birga, guruhlar bir xil (2-3 a'zodan va h.k.) yoki bir xil bo'lmasligi ham mumkin. Biroq har qanday guruh va vaqt qatorining bo'linish ham ritmni hosil qilmaydi. Ritmik guruhning, albatta, umuman ritmning majburiy sharti urg'uning mavjudligi, ya'ni birmuncha kuchli va qandaydir ajralib turadigan qo'zg'atuvchiga munosabat hisoblanadi. Urg'usiz ritm yo'q. SHunday qilib, ritm urg'u atrofida birlashuvchi guruhlarda qo'zg'atuvchining vaqtinchali ketma-ketligidagi qonuniy bo'linmasidir. Pedagogik aspektda ritmika (grekcha rhythmos so'zi ritmga taalluqli, ravon, bir me'yordagi kabi ma'nolarni beradi) – bu harakatning musiqa bilan bog'liqlikda qurilgan jismoniy mashqlar tizimi. Ritmika, ayniqsa, bola yoshida jismoniy va badiiy tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi. U bolalarning uyg'unlashgan jismoniy rivojlanishiga, musiqiy eshitish, musiqiy xotira, harakat aniqligining rivojlanishiga yordamlashadi, bolalarni musiqa, raqs, qo'shiq bilan tanishtiradi, harakatda musiqiy asarning xarakteri va jadalligini aks ettirishga o'rgatadi. Ritmika mashg'ulotlarida sakrash, o'yinli mashqlar, yugurish, badiiy gimnastika elementlari, raqsli va imitatsiyali harakatlardan foydalaniladi. Maxsus, o'ziga xos tamoyillar - logopedik ritmning nutqiy patologiyaga ega shaxslarning jismoniy imkoniyatlari bilan aloqasi, nutqiy nuqsonini e'tiborga olish, shaxsni rivojlantirish, harakat faoliyatini rivojlantirish jarayonida u bilan bir vaqtda aqliy, axloqiy, estetik va sensor tarbiyani amalga oshirish; logopedik ritmikaning sog'lomlashtirishga yo'nalganligi; logopedik ritmikaning musiqali faoliyatning boshqa turlari; musiqani eshitish, ashula aytish, musiqali ritmik harakatlar, bayramlar, raqsga tushish, musiqa asboblarini chalish va boshqalar bilan bog'liqligi: logopedik ritmikaning nutqiy patologiyaga ega bo'lgan shaxslarga

tibbiyopsixologopedagogik ta'sir kompleksi vositalari bilan bog'liqligi. Logoritmik ta'sir tizimining asosiy bo'g'inlari tavsifi.

Nutqiy bo'lmagan jarayonlarni rivojlantirish; eshitish diqqati va eshitish xotirasi; ko'rish tasavvuri va malakalarini, umumiy harakatla koordinatsiyasi va ixtiyoriy nozik harakatlarni rivojlantirish, yuz mimikasini rivojlantirish, harakatda sur'at va ritm xislarini, ixtiyoriy diqqatni tarbiyalash, taqlid qilish, faollik, mustaqillik kabi shaxs xususiyatlarini tarbiyalash, xulq buzilishlarini korreksiyalash. Musiqa bolalarni estetik tarbiyalash, aqliy qobiliyatlarini faollashtirish va jismoniy jihatdan rivojlantirish vositasi, musiqa va harakat. Nutq nuqsonlariga ega bo'lgan shaxslarni musiqali ritmik tarbiyalashning vazifalari: sog'lomlashtirish, ta'limiy, estetik, tarbiyaviy, korreksion. Logopedik ritmika vositalari: ashula, turli yo'nalishidagi qadam tashlashlar (marshirovka), tonusini bo'shashtiruvchi mashqlar, musiqasiz nutqiy mashqlar, musiqali ritm hissini tarbiyalovchi mashqlar, musiqali mustaqil faoliyat, o'yin faoliyati. Logopedik ritmika metodlari: harakat xislari va xissiy idrokning yorqinligini ta'minlovchi ko'rgazmali metodlar; ongli o'zlashtirishga qaratilgan topshiriqlarni anglashga va harakatli mashqlarni ongli bajarishga, turli holatlarda ulardan mustaqil ravishda foydalanishga yordam beradigan og'zaki metodlar; amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan, o'z muskul-motor sezgilarida harakat idrokining to'g'riligini ta'minlovchi amaliy metodlar: turli o'yin va musobaqa metodlari; ko'rgazmali, og'zaki va amaliy metodlarda qo'llaniladigan muammoli o'qitish va tarbiyalash metodlari.

Inklyuziv ta'limda pedagogning rolini kuchaytirish yo'llari.

Ma'lumki, tarbiya jarayonida ayniqsa, rivojlanishida nuqsoni mavjud o'quvchilarni tarbiyalash g'oyat murakkabdir. "O'zbekiston Respublikasining nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq jismoniy va aqliy nuqsonlari mavjud bo'lgan va shu nuqsonlar tufayli turmush faoliyati cheklanganligi sababli ijtimoiy himoya va yordamga muhtoj bo'lgan shaxs nogiron yoki imkoniyati cheklangan deb hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan har qanday inson esa atrofadigilarning alohida yordamiga muhtojdir. Shunday ekan, ularning hayotda o'z o'rinlarini topib ketishlariga ko'maklashish har birimizning burchimizdir. Bugungi kunda davlatimiz rahbari tomonidan alohida yordamga muhtoj bolalarga juda katta imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda maxsus fanlarning o'rni beqiyosdir Ta'lim muassasalarida artterapiya badiiy ijod orqali korreksiyalash va rivojlantirish usuli hisoblanadi. Uning pedagoglar uchun jozibadorligini, asosan og'zaki aloqa vositalaridan foydalanadigan asosiy tuzatish va rivojlanish yo'nalishlaridan farqli o'laroq, Art terapiya vizual va plastik ifoda "tilidan" foydalanishi bilan izohlash mumkin. Bu, ayniqsa, bolalar bilan ishlashda juda muhimdir va ularni izlanish, rivojlantirish va uyg'unlashtirish uchun ajralmas

vosita bo'lib, bola hissiy holatini so'z bilan ifoda eta olmaydi. Aksariyat hollarda bolalar o'z muammolari va tajribalarini og'zaki bayon qilishda qiynaladilar. Og'zaki bo'lmagan ifodalar esa ular uchun ko'proq qulaydir. Bu, ayniqsa, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun juda muhim, chunki ularning xatti-harakatlari o'z-o'zidan paydo bo'ladi va ular o'zlarining xatti-harakatlarini aks ettirish qobiliyatiga ega emaslar. Ularning tajribalari to'g'ridan-to'g'ri badiiy obraz orqali "chiqadi". Bunday "mahsulot" ni idrok etish va tahlil qilish oson. Bolaning o'yin faoliyatiga tabiiy moyilligi, bolalar tasavvurining boyligi muhimdir. Shuni inobatga olgan holda, Artterapiya elementlari bilan tuzatish ishlarini tashkil etishda sinfda o'yin va ijod muhiti yaratiladi.

Art terapiya elementlari bilan mashg'ulotlar imkoniyati cheklangan bolalar bilan tuzatish ishlarida juda samarali. Shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalarning aksariyati "Art" texnologiyalarining boy resurslaridan foydalangan holda tuzatilishi mumkinligi bilan ajralib turadi. Art texnologiyalari, uydagi ta'limda xam bolalar bilan ishlashga qiziqish uyg'otadi. Birgalikda o'z-o'zini namoyon qilish orqali oilaviy munosabatlar uyg'unlashadi.

Zamonaviy art-texnologiya quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: - Izotexnologiya - tasviriy san'at yordamida terapevtik ta'sir: rasm, modellashtirish, badiiy hunarmandchilik va hokazolar; - imotexnologiya - obraz, teatrlashtirish, dramatisatsiya orqali ta'sir o'tkazish; - musiqiy terapiya - musiqani idrok etish orqali ta'sir o'tkazish; - ertaktexnologiya - ertak, masal, afsona orqali nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiga ta'sir o'tkazish; - kinestik texnologiya - raqs va harakat orqali ta'sir; - dramateknologiya - imkoniyati cheklangan bolalar o'rtasida teatr pyesasini sahnalashtirishga o'rgatish; - qum texnologiya - qum orqali imkoniyati cheklangan bolalarning nutqi hamda bilish jarayonlarini rivojlantirishdan iborat. - fototexnologiya - rasmga tushirish orqali imkoniyati cheklangan bolalarning psixologik holatini barqarorlashtirish, bolalarning diqqatini, nutqini rivojlantirish. - tuzatuvchi ritm (harakatlar bilan ta'sir), xoreotexnologiya; - o'yin texnologiyasi va boshqalar. Yuqoridagi art-texnologiyalar, imkoniyati cheklangan bolalarni, ta'lim va ijtimoiy hayotga tayyorlashda korreksion ahamiyatga ega. Har bir turi bolani san'atga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Imkoniyati cheklangan bolalarni kasb tanlash haqidagi tushunchalarini kengaytiradi. Bolalarni eng asosiysi bilish jarayonlarni, ya'ni xotirasini, diqqatini, tasavvurini, tafakkurini Art-texnologiya kursidan o'tib, bola o'zini-o'zi bilish, o'zini ifoda etish, nutqining ravonligi, ijodiy qobiliyatlarining rivojlanganligi, umumiy va barmoqlar harakatchanligining yaxshilanishi va buning natijasida uning ruhiy holati uyg'unlashishiga erishiladi. Art-texnologiya mashg'ulotlari individual va guruhli shaklda olib boriladi.

Nazorat savollari:

1. Inklyuziv ta'limning nazariy asoslari?

2. Inklyuziv ta'limning huquqiy kafolatlari?
3. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi?
4. Inklyuziv ta'lim modellari va strategiyalari?
5. Turfa xil ta'lim oluvchilarni qo'llab-quvvatlashni shakli, metodi va vositalari.
6. Inklyuziv ta'limda pedagogning rolini kuchaytirish yo'llari?

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. . O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston.– T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2021. - 464 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. «Oliy Majlisga Murojaatnomasi hamda O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqidan iqtiboslar». – T.: “Tasvir”, 2021. - 52 bet.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: 2021. - 458 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo‘lini qat’iy davom ettiramiz. 6-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2023. - 536 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Erkin, obod va farovon mamlakatni - Yangi O‘zbekistonni barchamiz birgalikda barpo etamiz. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2023. - 368 b.
7. Mirziyoyev Sh.M. Xalqchil islohotlar xalqimiz manfaatlariga xizmat qiladi. 7-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2023. - 392 b.
8. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2024. -344 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

9. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
10. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4860-sonli Qarori.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-dekabrdagi “Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4910-son Qarori.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PQ-358-son Qarori.

18. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-iyundagi “Akademik liseylar rahbar va pedagog xodimlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida” 296-son Qarori.
19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-noyabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus rejim tashkil etish va uning faoliyatini yo‘lga qo‘yish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” gi 717-son Qarori.
20. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyuldagi “2025-2026-yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 425-son Qarori.
21. BMT. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi. 1948.
22. BMT. Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya.1989.

III. Maxsus adabiyotlar

23. Abduraxmonov R.M. Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim muhitlari. – T.: Fan va texnologiya, 2021. – 200 b.
24. Muminova L.R, Nazarova D.A. Inklyuziv va maxsus ta’lim atamalarining izohli lug‘ati. – T., 2021.
25. Nazarova D.A, Mamarajabova Z.N. Maxsus pedagogika (Surdopedagogika). -T.: Innovatsiya-ziyo, 2020.
26. Nazarova D.A. Inklyuziv madaniyatini shakllantirishda ta’lim klasteri sub’yektlarining o‘rni. //Scientific aspects and trends in the field of scientific research. International scientific online conference.
27. Odilqoriyev X.T., I.T.Tulteyev va boshq. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. — Toshkent.: “Sharq”, 2009. - 568 b.
28. H. Odilqoriyev, N. Azizov, X. Madirimov. Davlat va huquq tarixi. Darslik. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. - 345 b.
29. Saydullayev Sh. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. “Yuridik adabiyotlar publish”. 2021. -246 bet.
30. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqi madaniyat. – Toshkent. TDYuU, 2018. - 66 b.
31. Javliyev N.B. Huquqning mohiyati: an’naviy va zamonaviy nazariyalar. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent.: TDYuI, 2010. - 96 b.

IV. Internet saytlar

<http://natlib.uz>
<http://yedu.uz>
<http://lex.uz>
<http://lib.bimm.uz>
<http://ziyonet.uz>
<http://natlib.uz>